

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Історико-юридичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин
Середня освіта(Історія)
014.03 Середня освіта (Історія)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра

НІМЕЧЧИНА І СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ В КОНТЕКСТІ
СВІТОВОГО ЛІДЕРСТВА (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

студента: Шеметова Олександра Сергійовича

Науковий керівник:

Мартиненко Володимир Васильович
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Мелещенко Тетяна Володимирівна,
кандидат історичних наук, професор

Рецензент:

Крупенко Оксана Василівна,
кандидат історичних наук, доцент

Допущено до захисту:

(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

Ніжин 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Стан наукової розробки проблеми	8
1.1. Джерельна база	11
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ: ВІД ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ДО ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ	13
2.1. Основні тенденції економічного розвитку наприкінці ХІХ ст.	13
2.2. Вплив антимонопольного законодавства	21
2.3. Зовнішня політика США	25
РОЗДІЛ 3. НІМЕЦЬКА ІМПЕРІЯ В 1871 – 1914 рр.	32
3.1. Політика протекціонізму та меркантилізму в ключових секторах економіки.	32
3.2. Роль банківського та промислового капіталу в світлі еволюції економічної системи	42
3.3. Зовнішньополітичний курс	51
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	64
ДОДАТКИ	77

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота присвячена комплексному аналізу реформ в Сполучених Штатах Америки та Німеччині, результатом яких і стало домінування цих країн на міжнародній арені наприкінці XIX – на початку XX.

На підставі аналізу історіографії та джерельної бази з'ясовано комплекс передумов, що призвели до економічного зростання США та Німецької імперії. Автором було виявлено ключові особливості економічного розвитку Сполучених Штатів Америки. З належною повнотою розкрито вплив на економічні процеси антимонопольного законодавства. Дана загальна характеристика зовнішньополітичного курсу США цього періоду.

Виокремлені фактори швидкого економічного піднесення Німеччини через призму нових явищ у розвитку промислового та сільськогосподарського виробництва імперії. З'ясована роль банківського та промислового капіталу в економічних перетвореннях. Визначено ключові напрямки зовнішньої політики держави.

Ключові слова: Сполучені Штати Америки, Німеччина, економіка, фінанси, банки, монополія, зовнішня політика.

SUMMARY

The master's thesis is devoted to a comprehensive analysis of the reforms in the United States and Germany, which resulted in the dominance of these countries in the international arena in the late XIX-early XX.

Based on the analysis of historiography and the source base, a set of preconditions that led to the economic growth of the United States and the German Empire was clarified.

The author identified key features of the economic development of the United States. The influence of antitrust law on economic processes has been fully disclosed.

The general characteristic of the foreign policy course of the USA of this period is given.

The factors of Germany's rapid economic rise through the prism of new phenomena in the development of industrial and agricultural production of the empire are singled out. The role of banking and industrial capital in economic transformations is clarified. The key directions of the state's foreign policy have been identified.

Key words: United States of America, Germany, economy, finance, banks, monopoly, foreign policy.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Питання становлення Сполучених Штатів Америки та Німецької імперії кінця XIX – початку XX ст. як світових лідерів, дослідження змісту цих процесів, їх логіки та наслідків становлять значний науковий інтерес. Ці держави мають дуже інтегровані економічні відносини. Саме через те, що країни мають багато спільних економічних інтересів, пов'язаних з торгівлею, інвестиціями, ці двосторонні відносини становлять ключовий інтерес, як для США, так і для Німеччини.

Одним із факторів розвитку економіки України є співпраця з США та Німеччиною, котрі є одними з найбільших стратегічних партнерів. Співробітництво є пріоритетним напрямком такої співпраці, оскільки воно сприяє значному зростанню економік держав, поступальному розвитку України на шляху до вступу в ЄС.

Для нашої держави їх досвід, має стати повчальним і корисним, враховуючи прагматичність, оперативність і результативність реформ американського та німецького урядів, які привели їхні країни до світового домінування.

Глибоке розуміння сутності перетворень залежно від конкретних умов багато в чому визначають ступінь зрілості суспільства, служать своєрідним показником ефективності перетворень в країні.

Недостатня розробка порушеної теми в сучасній історіографії, відсутність комплексного та об'єктивного дослідження не дали змоги створити цілісної картини вищевказаної проблеми; стали на заваді формуванню концепції, яка б всебічно пояснювала тогочасні події та явища, природу та механізм суспільних змін. Перераховані фактори визначають важливість та актуальність як у теоретичному, так і у практичному плані комплексного аналізу перетворень в Сполучених Штатах Америки та Німеччині окресленого періоду.

Об'єкт дослідження – Сполучені Штати Америки та Німецька імперія.

Предмет дослідження – соціально-економічні, військово-політичні процеси в США та Німеччині.

Мета магістерської роботи – цілісно з'ясувати комплекс перетворень, завдяки яким США та Німеччина стали світовими лідерами.

Згідно поставленої мети дослідження потребує вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- виявити особливості економічного розвитку Сполучених Штатів Америки;
- розкрити вплив на економічні процеси антимонопольного законодавства;
- розглянути основні вектори зовнішньополітичного курсу країни;
- виокремити фактори швидкого економічного піднесення Німеччини;
- дослідити нові явища у розвитку промислового та сільськогосподарського виробництва імперії;
- з'ясувати роль банківського та промислового капіталу в економічних перетвореннях;
- визначити ключові напрямки зовнішньої політики держави.

Хронологічні рамки дослідження включають період з 1865 р. по 1914 р. Нижня хронологічна межа зумовлена закінченням Громадянської війни в США, а верхня – початком Першої світової війни.

Теоретико-методологічна основа. Під час виконання роботи автор керувався принципами історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності. На основі науково-критичного аналізу різноманітних джерел та літератури вдалося з належною повнотою реконструювати тогочасні події американської та німецької історії. Намагаючись з'ясувати сутність, зміст та специфіку цих процесів були застосовані наступні методи – порівняльно-

історичний, проблемно-хронологічний та ретроспективний, що дозволили розкрити наукову проблему й запропонувати аргументовані висновки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що магістерська робота є комплексним дослідженням, у якому простежуються визначальні процеси історії США й Німеччини. Наукова новизна роботи знайшла свій конкретний вияв у тому, що в ній синхронно проаналізовано масив вітчизняних та зарубіжних джерел та історіографії. В магістерській роботі виділено ключові напрями та проблематику досліджень, окреслено основні історіографічні періоди її вивчення, обґрунтовано класифікацію і розкрито специфіку історичних джерел.

Наукове та практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що її результати, методологія та методика дослідження можуть бути використані для поглибленого вивчення даної та суміжної проблематики, а також при підготовці спеціальних та узагальнюючих праць з історії США та Німеччини. Відповідні напрацювання можуть бути корисними і при розробці відповідних тем для студентів закладів вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження викладені автором у доповіді на конференції молодих науковців „Молодь у науці“ (Ніжин, 13.05-22.05 2021 р.)

Публікації. Окремі положення магістерського дослідження викладено у 1 науковій статті, опублікованій у збірнику наукових праць студентів, магістрантів та аспірантів „Вісник студентського наукового товариства“ Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, випуск № 24, 2021 р.

Структура роботи обумовлена її метою та дослідницькими завданнями. Вона складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на підрозділи, висновки, 63 сторінки основного тексту, списку джерел та літератури (113 позицій), додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Наукова література з даної проблематики є досить різноплановою. На наш погляд, її доречно поділити на такі групи: 1) доробок українських дослідників; 2) праці радянських вчених; 3) західна історіографія; 4) історичні розвідки російських науковців.

Стосовно вітчизняної історичної науки, констатуємо, що переважна більшість дослідників робить наголос, переважною мірою, на різних аспектах зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки та Німеччини вказаного періоду. Варто назвати напрацювання А. Бойченка [28], А. Корсуна [53], Д. Костюка [54], С. Косяка [55, 56], С. Личка [66], О. Шнипка [101], Л. Гончаренко [33], І. Лукача [68], Н. Попенко [80], І. Осадчука [78], І. Питльованої [79].

Окремо слід виділити науковий доробок С. Трояна [92, 93, 94]. Його дослідницький інтерес зосереджений на аналізі ключових векторів колоніальної політики Німецької імперії часів канцлерства О. Бісмарка. Автором доведено вирішальний вплив німецької економічної, політичної та владної еліти на перехід колоніального питання з теоретичної площини у сферу реальної колоніальної політики Німецької імперії.

Геополітичне та ідеологічне протистояння між СРСР та США сприяло зростанню зацікавленості радянських дослідників до американської історії. Радянські дослідники, вивчаючи американську зовнішню експансію кінця XIX – початку XX ст., зосереджували свою увагу на її витоках, практичних кроках щодо її реалізації та наслідках, а також на дипломатичних взаєминах між США та іншими країнами. Саме цим аспектам присвячені історичні розвідки Д. Гальського [32], Г. Донського [34], Л. Єрмаковича [35], А. Золова [40], О. Іванова [41], М. Ільїна [43], К. Тарасова [90], О. Кубишкіна [57], С. Князева [52].

Досить ґрунтовною є праця В. Лана [61], у якій подана детальна характеристика американської зовнішньої політики впродовж 1898 –1914 рр., розглянуті її головні вектори та зовнішньополітичні принципи, зокрема, «доктрина відкритих дверей», політика «великого кийка» та «дипломатія долара».

Значний пласт цінної інформації подає А. Уткін [95, 96]. У центрі уваги автора – Т. Рузвельт, людина і політик, чия біографія невіддільна від долі Америки на рубежі XIX–XX ст. За часів президентства Рузвельта було здійснено перехід США до державно-монополістичного капіталізму, намічені основні віхи сучасного зовнішньополітичного курсу.

Корисну інформацію щодо американської зовнішньої політики періоду, що досліджувався, можна знайти і в загальних працях з історії США та історії міжнародних відносин. Серед таких варто назвати перші два томи «Історії США» [47, 48].

Ідеологічній експансії США до Латинської Америки присвячена робота Б. Хачатурова [97, 98].

Складним процесам економічного розвитку Сполучених Штатів Америки та Німецької імперії кінця XIX– початку XX ст. присвячені праці Я. Кузьміна [59, 60].

До третьої групи відносяться роботи західних дослідників, які розглядають весь спектр вищезокреслених проблем. Зокрема, Г. Мюнклер [74]. ставить за мету досліджувати загальні принципи логіки світового панування в історії. Спадкоємицею імперій минулого він бачить Америку і прагне передбачити тривалість і стабільність існування американської імперії, а також розібратися, як має поводитися Європа.

Інший західний вчений А. Невінс [75] всебічно аналізує історію США, починаючи з її колоніального розвитку і закінчуючи величию країни на світовій арені.

Д. Норден [77] поставив за мету викласти суть соціальних змін, що сталися у XIX ст. Автор упевнений, що уроки історії необхідно як слід засвоювати, оскільки ланцюг історичної спадкоємності ніколи не розривається. Д. Норден спробував звести у кілька тематичних розділів нові зміни у житті, головним чином, у суспільно-економічній та технічній сферах.

Книга відомого американського історика-ліберал А. Шлезінгера-молодшого [100] складається з низки нарисів, написаних у жанрі історичної публіцистики та присвячених долі Сполучених Штатів, підсумкам та перспективам їх розвитку.

Неабияку цінність для розуміння суті історичних процесів становлять англійські роботи західних дослідників, з якими ми мали можливість ознайомитися зі світової мережі Internet [104-113].

Стосовно історичних розвідок російських науковців, то їх можна розділити на дореволюційні, серед яких назвемо доробок В. Жуковського [36], який прагне визначити політичне та економічне значення Панамського каналу як для США, так інших країн світу. Подібна риторика і проблематика, пов'язана з каналом, викладена в роботі С. Новаковського [76].

І. Защук [39] акцентує свою увагу на німецьких колоніях, їх значенні в суспільно-економічному та військово-політичному житті імперії. Торгівельним договорам і торгівельній політиці присвячена праця К. Кауцького [51]. А Ліхтенберже [65] досліджує історію Німеччини на рубежі XIX – XX ст.

Сучасна російська наука накопичила чималий пласт досліджень з проблем американської та німецької історії. Певну цінність складають роботи Г. Амплєвої [25], Е. Астахова [26], А. Золова [40], Д. Кузнецова [58], Е. Львової [69], Б. Мартинова [70]. К. Міньяра-Белоручева [72], О. Строганова [86, 87], Т. Тимошиної [91].

У 2004 р. побачило світ ґрунтовне дослідження відомого американіста Е. Іваняна [42] в якому всебічно й цілісно аналізуються ключові аспекти історичного розвитку Сполучених Штатів Америки.

У підсумку можна констатувати, що аналіз літератури з теми дослідження підтверджує її наукову актуальність, значимість та необхідність подальшого вивчення питань, пов'язаних з витоками американського та німецького лідерства на світовій арені.

1.1. Джерельна база

Дослідження проблеми Німеччини і Сполучених Штатів Америки в контексті світового лідерства (кін. XIX – поч. XX ст.) ґрунтується на аналізі значного й різноманітного за характером та змістом комплексу джерел, які можна поділити на групи: документальні та наративні.

Свідченням інформаційної цінності та виключної важливості джерел у вивченні проблеми є значна кількість збірників документів, зокрема мова йде про роботу Е. Іваняна [17]. У хрестоматії представлені тексти найважливіших історичних документів, а також заяв, промов відомих державних і громадських діячів США. Знайомство з офіційними документами американської історії дозволить скласти певне уявлення про події, що відбувалися у світі. Коментарі до текстів пояснюють історичне значення того чи іншого документа, дозволяють дізнатися про обставини та причини, що спричинили необхідність його появи. Водночас інша Хрестоматія (укладач Д. Кузнецов) [21], подає найважливіші історичні документи, що розкривають стан міжнародних відносин у країнах Європи та Америки протягом 1648–1918 рр.

Неабияку цінність становить Практикум з Нової історії за редакцією О. Юровської [22], у якому подано чималу кількість документів з історії зовнішньої політики провідних держав Європи та світу, цілісно висвітлено міжнародні відносини досліджуваного періоду.

Іншим виданням, з яким ми мали можливість ознайомитися на інтернет-ресурсах, є збірка документів з історії Нового часу [20]. Робота доповнена

хронологічними таблицями та картами. Двотомник друкується за виданням 1934 року, з тексту вилучено надмірне цитування класиків марксизму-ленінізму.

Наступна група джерел – це нарративні джерела – мемуари, спогади та щоденники безпосередніх учасників американської та німецької історії. Їх ретельний аналіз та співставлення з іншими джерелами дозволяє всебічно комплексно відтворити соціально-економічні, військово-політичні процеси обох держав.

У цьому ключі варто назвати німецьких канцлерів О. Бісмарка [2 – 3], Б. Бюлова [4 – 6], Х. Гогенлоє [10], Т. Бетмана-Гольвега [1], імператора Вільгельма II [7]. Можливо, в чомусь суб'єктивна, але подається повна картина перетворень в імперії, які зачіпали всі сфери життєдіяльності німецького суспільства, включаючи внутрішній та зовнішній аспекти.

У інших публікаціях історично-публіцистичного та мемуарного характеру, які належать політичним діячам американської історії Б.Гаррісону [9], В. Вільсону [8] увага концентрується переважно на тих важливих перетвореннях, завдяки яким США вийшли на провідні світові позиції.

Варто назвати також іще одну роботу Е. Іваняна [12], яка присвячена американським президентам, починаючи від Д. Вашингтона й закінчуючи Д. Бушем.

Таким чином, джерельна база є достовірною й достатньо широкою для створення комплексного наукового дослідження з питання американської та німецької історії кін. XIX – поч. XX ст.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ: ВІД ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ДО ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ

2.1. Основні тенденції економічного розвитку наприкінці XIX ст.

Після закінчення Громадянської війни та Реконструкції Півдня Сполучені Штати Америки стали на шлях інтенсивного розвитку економіки країни.

Високому економічному зростанню країни наприкінці XIX – на початку XX століття сприяла низка чинників. Одним з найважливіших факторів був той, що після перемоги Півночі в Громадянській війні (1861-1865 рр.) США приєднали до своєї території штати Півдня і те, що в історії економіки США були відсутні довготривалі феодальні відносини [37, с.166].

Країна мала значні поклади корисних копалин, таких як вугілля, залізна, мідна руди, нафта, які були необхідною сировиною для підприємств країни.

США дуже вміло використовували науково-технічні досягнення. Впровадження їх у виробництво сприяло вдосконаленню технік, методів і засобів експлуатації праці.

Країна мала єдиний внутрішній ринок, позбавлений митних бар'єрів. Західний та східний кордони омивали Тихий та Атлантичний океани, а сусіди не загрожували безпеці США, що давало можливість зменшити військові видатки та вкладати кошти в економіку [30].

Америку мала додаткові надходження капіталу за рахунок використання капіталу країн Європи та ефективну протекціоністську політику, яка захищала національний ринок від конкуренції з боку закордонних держав.

У жовтні 1890 р. уряд країни на чолі з 25 президентом Вільямом Маккінлі ввів у дію новий протекціоністський тариф – тариф Маккінлі. В результаті цього збільшилося мито на продукцію різних галузей промисловості (до 49,5%), особливо важкої, яка найбільше з усіх відчувала іноземну конкуренцію.

Продукція сільського господарства, в свою чергу, майже не імпортувалась, але, щоб заспокоїти фермерів, уряд і на неї збільшив мито.

Даним тарифом були незадоволені як всередині США, так і за межами країни. Держави імпортери розглядали тарифи як такі, що забороняли ввіз товарів і тому вони створювали відповідні умови проти імпорту американських товарів на їх ринок.

Тариф Маккінлі піддавався критиці з боку держсекретаря США Дж. Блейна. За його ініціативи було прийнято низку додаткових умов до тарифу. Головна з них – зниження мита на деякі групи товарів за взаємними домовленостями, а деякі латиноамериканські країни взагалі звільнялися від його сплати [60, с.32].

В 1894 р. був прийнятий новий протекціоністський тариф – тариф Вільсона-Гормана і за рахунок цього мито знизилось до 39,9% , а на таку продукцію як лісоматеріали, шерсть та мед, його взагалі відмінили. Проте через три роки тариф Дінглі встановив найбільше мито на імпортовану продукцію за всю історію США. Він досягнув позначки в 57% [47, с. 53].

Політика постійного збільшення мита на імпортовані товари сприяла тому, що в середині країни зросли ціни й, відповідно у підприємств – прибутки.

Ще одним з факторів економічного піднесення країни було велике зростання чисельності населення, зокрема за рахунок міграції. Корінне населення США складало невелику кількість робочої сили і кількість її компенсувалась лише завдяки мігрантам. За період з 1870 р. по 1900 р. кількість мігрантів становила 14 мільйонів чоловік, що в результаті призвело до збільшення чисельності населення з 38,7 мільйонів чоловік у 1870 р. до 96,5 мільйонів чоловік у 1913 р.

Національний ринок праці поповнився кваліфікованою робочою силою без затрат держави на підготовку громадян своєї країни, що давало значну економію коштів.

Проте велика кількість мігрантів змусила уряд США прийняти в 1875 р. та в 1882 р. закони, згідно яких у країну заборонявся в'їзд тих осіб, які не могли утримувати себе, злочинцям та психічнохворим [90, с. 362].

Перші офіційні обмеження імміграції стосувались вихідців з Китаю, які згідно Бурлигамської угоди, укладеної ще в 1868 р., могли безперешкодно мігрувати в США. Оскільки їх кількість значно зростала, то в 1882 р. конгрес США прийняв закон, який заборонив імміграцію китайців протягом 10 років. В 1892 р. ця заборона пролонгувалась ще на 10 років, а починаючи з 1902 р. закон став безстроковим.

В 1903 р. і 1907 р. були прийняті нові правила перевірки іммігрантів. В 1907 р. конгрес створив спеціальну комісію з проблем імміграції і в 1911 р. опублікувала результати своєї роботи. Підсумовуючи свої дослідження, вона зазначила, що необхідно ретельно проводити відбір іммігрантів не зважаючи на те, що це може призвести до зниження темпів промислового зростання США [60, с.35].

Всі ці фактори призвели до того, що країна на кінець ХІХ ст. почала перетворюватися із держави з аграрною економікою в індустріально-промислову країну, при цьому саме США посіла перше місце в світі за розвитком економіки.

Проте, США все ж намагалися підвищити ефективність розвитку сільськогосподарського сектору економіки. Щодо розвитку аграрного сектору в США, то він був обумовлений стрімким попитом на сільськогосподарську сировину. Це змушувало фермерів все більше освоювати нові землі на заході країни, тим самим збільшуючи площі сільськогосподарських угідь.

Сільське господарство отримувало підтримку з боку держави. У США вона полягала в тому, що ще починаючи з 1862 р. коледжі країни почали готувати спеціалістів, які спеціалізувались на сільському господарстві. З 1880-х рр. створювалися дослідницькі станції, які виводили нові сорти сільськогосподарських культур та нові породи худоби. Землевласники

отримували субсидії, а в 1900-х рр. національними банками держави надавалося фермерське кредитування.

На захист прав фермерів в США виступали громадські організації. Наприклад, створена в 1865 р. спілка грейнджерів, яка підтримувала корпоративний рух і займалася просвітницькою діяльністю серед населення.

Вперше в світі у США набула поширення система зерносховищ-елеваторів. Саме тут фермери в очікуванні сприятливої кон'юктури, зберігали свій урожай.

На фермах працювала чимала частина населення країни. Освоєнню значної кількості земель для використання в сільському господарстві сприяв прийнятий 20 травня 1862 р. закон про гомстеди. Відповідно до нього громадяни США, які досягли 21-річного віку та не воювали, під час Громадянської війни, на боці Півдня, отримували земельний наділ, так званий гомстед із земель загального фонду країни. Розмір цієї ділянки був не більше 160 акрів, що відповідав близько 65 гектарів. При цьому громадянин повинен сплатити державі символічну ціну в сумі 10 доларів. Через 5 років гомстед переходив у приватну власність за умови того, що він був оброблений та на ньому було побудовано житло та сільськогосподарські забудови [20].

Таким чином, у період з 1870 по 1900 р. площа оброблюваних сільськогосподарських земель зростає в 2,2 р. з 189 млн. акрів до 415 млн. акрів. Також збільшилося і число американців зайнятих у сільському господарстві з 6,2 млн. до 5,7 млн. чоловік, а кількість фермерських господарств – з 2 млн. до 5,7 млн. [47, с. 19].

Вкладення значного капіталу в сільське господарство сприяло значному технічному прогресу даної галузі. Проте більшою мірою такий процес спостерігався в північних і західних регіонах країни. На Півдні капіталістична концентрація сільськогосподарського виробництва проходила значно повільніше.

Відсутність земель сільськогосподарського призначення та необхідного технічного забезпечення праці, сприяло тому, що саме в південних регіонах країни утворилася своєрідна форма орендних відносин – кропперство. Кропперами були темношкірі або білі орендарі-бідняки, орендною платою яких була більша половина зібраного врожаю яку вони віддавали землевласникам-латифундистам.

У цьому ж регіоні панувала й інша система боргового рабства – пеонат. Як правило, боржниками були темношкірі, які до недавніх пір вважалися рабами. Вони працювали в рахунок погашення боргу орендарю-плантатору [47, с.20].

У кінці XIX ст. спостерігалось збільшення виробництва зернових, м'яса й бавовни.

Велика кількість американського зерна почала експортуватися в Європу. Воно було значно дешевшим, ніж європейське, що й спричинило сільськогосподарську кризу низки європейських країн.

Проте, незважаючи, на високі ціни на зернові культури на світовому ринку, відчули на собі негативні наслідки цього й американські фермери дрібних і середніх господарств.

Для більш ефективного вирощування сільськогосподарських культур фермери повинні були вкладати великі кошти в механізацію сільськогосподарських робіт, в розширення сільськогосподарських площ. Крім того на внутрішньому ринку теж були високі ціни на продукцію, яку встановлювали трести. Залізничні компанії та власники елеваторів ставили у залежність фермерів, які вимушені погоджуватись на дані умови [90, с. 374].

Залізничні компанії вимагали плату за користування залізницею на певних ділянках шляху, якими вони володіли. Таким чином, фермер, як плату, фактично віддавав частину своєї продукції. Подібним чином платили і власникам елеваторів.

Оскільки фермери не могли справитись з таким фінансовим навантаженням, то вони змушені були брати позики під відсоток, що становив від 7% до 40%. Це

призвело до того, що в 1890 р. лише 47% фермерів мали господарства, що не були під заставою [60, с. 74].

Отже, виживали лише заможні американські фермери, які поступово встановлювали монополію на величезні земельні угіддя та встановлювали власну цінову політику на продукцію сільського господарства.

США все більше розвивались індустріально. В 1870 – 1880-х рр. набуло розквіту вітчизняне машинобудування і в США. Підприємства галузі були оснащені найсучаснішою технікою. Завдяки цьому вже в 1890-х рр. в країні почали випускати екскаватори, автозавантажувачі руди, локомотиви, сільськогосподарську техніку.

Щодо автомобілебудування, то на початок ХХ ст. дана галузь перетворилась на одну з найперспективніших галузей в структурі промисловості. В 1903 р. в Детройті на автозаводі Генрі Форда почався серійний випуск легкових автомобілів. Розвиток науково-технічної бази сприяв швидкому освоєнню процесу виготовлення автомобілів, про що свідчить той факт, що в 1903 р. компанія випустила 195 автомобілів, а до кінця 1913 р. – 250 тисяч машин в рік [17, с. 115].

Саме в автомобільній промисловості вперше отримали широкого поширення методи наукової організації праці (система „тейлоризму“), автором яких був інженер Фредерік Уїнслоу Тейлор. Сенс їх полягав у підвищенні рентабельності і конкурентоспроможності підприємств [92, с.366].

Інтенсивно набирала розвитку електроенергетика в США. У багатьох містах країни з'являлися телефонні і телеграфні лінії, вуличне освітлення. В 1882 р. була введена в експлуатація перша промислова електростанція, в 1898 р. – перша ГЕС на р. Ніагара.

У США розвитку набувають нові для країни галузі промисловості: нафтопереробна, алюмінієва, радіотехнічна, електротехнічна.

Важливим фактором розвитку промисловості країн стало будівництво залізниць. Оскільки розвиток економіки характеризувався збільшенням

виробництва і зміною структури господарства країни, то необхідно було розвивати транспортну мережу. Найбільш ефективними в такому випадку стало будівництво залізниць, які з'єднували всі регіони країни між собою в одне ціле. Їх протяжність до 1880 р. збільшилась з 49,3 до 150,1 тисячі кілометрів, а в 1913 р. вона становила вже 411 тисяч кілометрів.

Будівництвом залізниць займалися великі приватні компанії, які мали значну державну підтримку. Більшості з них видавалися урядові субсидії з розрахунку від 16 до 48 тисяч доларів на кожну милю шляху.

Окрім цього держава надавала у власність будівельним компаніям землю на 10 миль від залізниці. Таким чином, тільки в 1870-х рр. у власності таких компаній знаходилося 242 тисячі квадратних миль землі, які були родючі і вартість яких постійно зростала.

Наприкінці XIX ст. США від Атлантичного до Тихого океану перетнули чотири трансконтинентальні лінії: Тихоокеанська (1869 р.), Південно-тихоокеанська (1882 р.), Північно-тихоокеанська (1883 р.) і Велика північна (1893 р.) [47, с.15].

Значна концентрація капіталу та виробництва сприяла зростанню капіталістичної промисловості як в Німецькій імперії так і в США. Саме це створювало передумови для виникнення монополістичних об'єднань.

Монополії – це крупні фінансові об'єднання, які здійснювали контроль над ринками за допомогою концентрації матеріальних та фінансових ресурсів, науково-технічного потенціалу з метою отримання монопольного прибутку.

Форми монополістичних об'єднань можна подати у вигляді наступної таблиці:

Форма монополії	Ознаки
Картель	Об'єднання, яке зберігає комерційну та виробничу самостійність підприємств, і проводять спільну цінову політику на поділених ринках

Синдикат	Об'єднання, в якому розподіл замовлень, закупівля сировини та реалізація готової продукції здійснюється через єдину контору збуту.
Трест	Повне об'єднання виробничої, збутової, фінансової діяльності підприємств, які виробляють однорідну продукцію
Концерн	Багатогалузеві об'єднання трестового типу на основі комбінування диверсифікації

Найбільшої популярності в США набула така форма монополії, як трести.

Першим трестом у країні стала нафтова компанія „Стандарт ойл“, створена в 1870 р. Джоном Рокфеллером. Дана компанія контролювала 90% нафтопереробки країни.

На початку ХХ ст. (1901 р.) шляхом об'єднання чотирьох сталеварних компаній був утворений ще один трест – „Юнайтед Стейтс стил“ („Стальний трест“). Монополія під керівництвом Моргана зосередила в своїх руках близько 43% виробництва чавуну і більше 65% виробництва сталі в країні [70, с. 305].

Ще одним монополістичним об'єднанням США була фірма „Дженерал електрик компані“, яка була утворена в 1892 р. і вже на початку ХХ ст. потрапила в сферу впливу банківської групи Моргана, тим самим посівши провідні позиції в економіці країни.

Одночасно процес монополізації відбувався і в банківській справі в США. Процес монополізації банківської системи дещо відрізнявся. Банківські монополії виникали двома шляхами. Перший шлях полягав у тому, що великі трести, наприклад „Стандарт ойл“, використовували свої доходи в якості позикового капіталу. Як наслідок цього Дж. Рокфеллер створив свій банк „Нешнл сіті бенк“, на основі якого згодом виникла потужна промислово-фінансова група Рокфеллера.

Інший шлях розвитку полягав у тому, що представники великого фінансового капіталу, зокрема Морган, брали під контроль діяльність цілих галузей промисловості [90, с. 369].

Одночасно з розвитком трестів, виникало негативне ставлення до методів їх створення, так як вони використовували сумнівні методи для захоплення влади на ринку. Це призводило до постійних фінансових втрат у тих, хто мав з ними спільну справу. Особливо страждали дрібні і середні підприємства та фермери.

Таким чином, пришвидшені темпи розвитку сільського господарства, промислового виробництва, фінансової сфери, посилення позицій монополій стали характерними в економіці США кінця XIX – початку XX ст.

2.2. Вплив антимонопольного законодавства

На хвилі невдоволень, що зростали, в результаті домінування монополій, почали посилюватися різні форми суспільного контролю за розвитком найбільш монополізованих галузей промисловості.

Наприкінці XIX ст. принципи цього суспільного контролю були оформлені у вигляді антимонопольного або антитрестівського законодавства. У 1887 р. був прийнятий закон про створення торгової комісії для нагляду за діями залізничних компаній, а в 1890 р. – закон Шермана, згідно якого заборонялася таємна монополізація торгівлі, одноосібне захоплення контролю в тій чи іншій галузі промисловості. Також, згідно нього, повинні були укладатися угоди про ціни на ринку збуту продукції та заборонялося будь-яке об'єднання, метою якого було обмеження свободи конкуренції [59].

Порушники даного закону мали сплачувати штраф до 5 тисяч доларів або відбувати тюремне покарання у вигляді позбавлення волі терміном до 1 року.

У перші роки XX ст. у США почалися реформи, що отримали назву „прогресивної ери“.

Вперше зробив спробу обмежити владу великих корпорацій Теодор Рузвельт. У часи його правління було створено Міністерство торгівлі і праці, в склад якого входило спеціальне Бюро у справах корпорацій. Дане Бюро

займалося збором інформації про діяльність корпорацій. Разом з тим, у країні запроваджувався контроль якості товарів, контроль виготовлення харчових продуктів і медикаментів, встановлювався єдиний тариф на залізничні перевезення товарів на ринки збуту [90, с.372].

На початку XX ст. в США почалася банківська криза. Вона охопила велику кількість банків, які опинилися на межі банкрутства. Власники капіталовкладень почали забирати свої вклади та обмінювати їх на гроші. Банки були змушені обмежувати їх видачу, а готівка продавалась вище її номіналу, оскільки в країні почалася її гостра нестача.

Як наслідок цього конгрес США в 1908 р. прийняв закон Олдрича-Ріланда про створення національної комісії з грошового обігу, яка займалася розробкою проекту організації центрального емісійного банку країни. Підсумком її роботи стало прийняття закону про федеральну резервну систему в 1913 р.

Згідно нього було створено 12 резервних банків, капітали яких формувались із внесків національних і промислових банків та банків штатів США.

Систему банків очолювало Федеральне резервне управління. До його складу входили міністр фінансів, контролер грошового обігу і п'ять членів, які були затвердженні в Сенаті за пропозицією Президента США [90, с. 373].

У перший склад увійшли юристи та банкіри, а також магнати, що призвело до того, що олігархи знову зайняли керуючі посади в фінансовій системі країни. Таким чином, замість очікуваної реформи банків було штучно створена централізована банківська система, замість децентралізованої [47, с. 293].

Після виборів Президента США в 1908 р. Перемогу здобув Уільям Тафт. За час його правління всі реформи його попередника зазнали згортання. В країні велася внутрішньополітична боротьба, в результаті якої на наступних виборах перемогу здобуває Відро Вільсон (1912 р.). Ідея економічної політики його уряду полягала у регулюванні конкуренції з метою обмеження росту великих

корпорацій і підтримки дрібного і середнього господарства, а сама економічна політика носила назву „нової демократії“ [20].

Одним з радикальних кроків можна вважати запровадження податку на доходи приватних осіб і корпорацій. В жовтні 1914 р. був прийнятий закон Клейтона, згідно якого профспілки й спілки фермерів більш не підпадали під антитрестівське законодавство.

26 вересня 1914 р. був прийнятий закон про створення Федеральної промислової комісії. Завданням її був збір інформації про нечесні методи діяльності підприємств та притягнення до суду тих, де такі методи виявлені. [47, стр. 294].

В кінці XIX ст. в ринкових економіках виник феномен державного регулювання соціально-економічних процесів, що сприяло не тільки соціальній стабільності, а й економічному зростанню, проте певні особливості соціально-економічного розвитку сповільнювали зростання політичної організованості робітничого класу.

У державі постійно відбувались сутички між роботодавцями монополій та робітниками, яким створювалися жахливі умови праці.

У 1875 р. у вугільному басейні Пенсильванії був перший великий страйк, в результаті якого було страчено 19 керівників підпільної робітничої організації.

Ще один страйк, який мав велике значення, відбувся у 1877 р. Він став відповіддю на виплату низької заробітної керівниками залізничних монопольних компаній. У результаті цього страйку загинуло близько трьохсот протестувальників [46].

У 80-х рр. XIX ст. кількість робітників збільшилась і досягла 5,5 млн. чоловік, а це призводило до ще більшої кількості страйків. Головною вимогою було полегшення умов праці і, насамперед, зменшення робочого часу до восьми годин. Найбільш масовим страйком, який охопив більше 350 тисяч робітників в різних містах, був страйк, який відбувся 01 травня 1886 року. Найбільш трагічним він виявився в місті Чикаго, де під час розгону страйкуючих, було

багато поранених демонстрантів і шість вбито. 4 травня пройшли масові виступи протесту проти жорстоких дій поліції під час яких невідомий провокатор підірвав бомбу поруч з поліцейським оточенням. У результаті чого були вбиті вісім поліцейських, поранено щонайменше 50, а в перестрілці отримали поранення ще кілька людей. За звинуваченням в організації вибуху вісім робітників-анархістів були засуджені до страти, трьом з них, коли головний свідок звинувачення зізнався в тому, що обмовив всіх засуджених, кару замінили вироком – 15 років каторги [82].

1 травня 1890 року Паризький конгрес II Інтернаціоналу, на згадку про страчених в липні 1889 р., оголосив Днем солідарності робітників усього світу і запропонував відзначити його демонстраціями із вимогою восьмигодинного робочого дня і іншими соціальними вимогами. Успіх демонстрацій привів до того, що свято стало щорічним.

Найважливіша подія в історії формування профспілкового руху у США сталася 8 грудня 1886 року. Того дня з ініціативи Самуеля Гомперса була заснована Американська Федерація Праці (далі АФП – авт.).

Як підсумок, АФП зіграла значну роль в боротьбі за 8-годинний робочий день і заклала основу практики подальшого американського тред-юніонізму. Засновник АФП С. Гомперс спочатку протиставляв АФП соціалістичному руху, стверджуючи, що для робітників важливі не теорії, а реальні матеріальні здобутки. Консервативна верхівка АФП проголошувала політику співробітництва з підприємцями (business unionism), протидіяла прийому в профспілки некваліфікованих робітників, жінок, негрів, китайців і нових іммігрантів [41, с.245].

У 1905 р. була створена організація робітників – „Індустріальні робітничі світу“, керівником якої був Білл Хейвуд. В дану організацію входили некваліфіковані робітники, які працювали на сезонних роботах, а також чорношкірі. Проте дана організація не набула масовості, оскільки вона не хотіла вступати в політичну боротьбу за свої права.

Американський робітничий рух наприкінці XIX – на початку XX століття ставив перед собою в основному прагматичні цілі.

Перші профспілки в США вимагали, крім підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, безкоштовного навчання в початковій школі, переважних прав при судовому розгляді в разі банкрутства роботодавця і часткового звільнення від сплати податків за службу в національній гвардії.

Отже, антимонопольне законодавство зіграло одну з ключових ролей в економіці країни вказаного періоду, призвівши, разом з тим, й до посилення страйкового руху та створення профспілок.

2.3. Зовнішня політика США

З розвитком економіки, США прагнули збільшити ринки збуту свої товарів за рахунок посилення експансії в бік як країн Американського континенту, так і в бік Азійсько-Тихоокеанського регіону

В 1883 р. в Османській імперії було вбито двох американських місіонерів.

Це був не єдиний такий випадок, через що США почав висловлювати своє невдоволення до султана. Але оскільки дана ситуація не змінювалась, то до Середземного моря була направлена американська військово-морська ескадра [40, с. 57]

Після японо-китайської війни в 1894-1895 рр. США прагнуло встановити контакти з Японією.

В 1895 р. в м. Сімоносекі американці виступили посередниками в перемовинах Японії та Китаю. При цьому вони домовились, що уряд Китаю поступиться Японії. У результаті цього Франція, Німеччина та Росія, передбачаючи значний вплив Японії, вступили у переговори та змусили останню відмовитись від попередніх домовленостей. Таким чином, місія США, в плані Японії, виявилася невдалою.

США намагалися виступити посередником між країнами Південної Америки під час другої тихоокеанської війни в 1879-1883 рр. представники Америки були делеговані до Болівії, Чилі та Перу задля врегулювання конфлікту мирним шляхом. Проте і тут вони зазнали невдачі.

Таким чином, можна дійти висновку, що США наприкінці XIX ст. відігравали другорядну роль, порівняно з країнами Європи, у міжнародних відносинах.

Причиною цього може бути низка чинників, які не сприяли ефективній зовнішній політиці:

1. У США була нечисельна та недостатньо боєздатна армія. У Збройних силах налічувалося 2114 офіцерів та 205778 військовослужбовців. Також Америка мала незначні військово-морські сили – 15 броньованих та 26 неброньованих кораблів [15, с. 182].

2. США мали дуже слабкий дипломатичний апарат. У 1881 р. він налічував лише три помічники, головного канцеляриста і 8 бюро, які склалися, в свою чергу, з начальника та кількох.

Державний департамент до 1893 р. не мав представників в інших країнах зі статусом посла. Замість них в найвпливовіших державах працювали генеральні консули і агенти, яких відповідно налічувалось 170 і 418 чоловік.

Проблемою консулів була і їх низька кваліфікація щодо міжнародного права. Також майже всі вони розмовляли лише англійською мовою, що негативно впливало на їх комунікативні можливості.

3. Відсутність колоніальних володінь значною мірою знижувала престижність країни на зовнішньополітичній арені [17, 59].

На кінець XIX ст. США володіли лише Аляскою, о. Мідуей та частиною архіпелагу Самоа, тоді як країни Європи мали значні колоніальні володіння в Африці та Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

США все більше розвивались економічно і наприкінці XIX ст. посіли перше місце на світовому ринку. Проте на міжнародній арені країна не мала значного впливу, а це в подальшому могло негативно вплинути на їх економіку.

Представники демократичної та республіканської партій вважали, що для розвитку економіки необхідно об'єднати два океани, збудувавши канал підконтрольний лише США.

Ще в 1850 р. США і Великою Британією було підписано договір про відмову від одноосібного права на канал. Проте уряди обох країн за 20 р. не змогли домовитися про окремі пункти договору чим скористалися французи, які в 1878 р. створили „Міжнародне товариство міжokeанського каналу“. Будівництво каналу розпочалося в 1881 р. під керівництвом Фердинанда де Лессепа.

США були незадоволені таким розвитком подій, оскільки це могло означати поступову колонізацію країнами Західної Європи країн Карибського басейну та Південної Америки. У свою чергу США також мала на меті заволодіння економічного простору цих країн.

Дане прагнення втілювалося в ідеї організації загального американського союзу.

За ініціативи Дж. Блейна з 2 жовтня 1889 р. по 19 квітня 1890 р. у Вашингтоні відбулась Перша міжамериканська конференція. Вона мала як економічну так і політичну мету й носила ще назву „панамериканська“. На ній були присутні 18 країн Латинської Америки, які не були колоніями держав Європи.

Панамериканська конференція мала на меті створити дружні відносини між країнами-учасниками. При чому саме США в цих відносинах повинні були посісти лідируючі позиції. Проте проти такого лідерства виступила Аргентина, яка вбачала себе на позиції лідера серед країн Латинської Америки та Чилі, і яка вже мала зв'язки з Великою Британією, що суперечило поглядами США.

Як результат даної конференції США не змогли досягти поставлених цілей, але на міжнародній арені їх престижність зросла.

У сфері інтересів США була ще одна сусідська країна – Канада. Ідея включити до свого союзу цю країну у США виникло ще до початку Громадянської війни. Оскільки Канада була колоніальним володінням Великої Британії, то після війни США хотіли анексувати першу, як компенсацію другої в результаті конфлікту, що носив назву „Алабамська криза“. Він полягав у тому, що Англія відмовилась сплачувати уряду США збитки, які завдали англійські капери під час підтримки Конфедерації в роки війни [28].

Оскільки Велика Британія не мала наміру позбутися своїх колоніальних володінь у Північній Америці, то цей конфлікт був завершений тим, що в серпні 1872 р. за рішенням міжнародного арбітражу уряд сплатив США компенсацію в розмірі 15,5 млрд. доларів.

В 1895 р. після того як Британія відмовила США втручатися в англо-венесуельський конфлікт, знову актуально постала ідея анексії Канади. Проте знову все це завершилося мирним шляхом.

Ще одним регіоном, яким цікавилися США був Тихоокеанський регіон, а саме о. Гаваї. Ці острови мали дуже вдале розташування в Тихому океані, оскільки розташовувалися на перетині важливих торговельних шляхів. Гаваї могли слугувати США як база ведення торговельних операцій з східними державами.

Окрім цього архіпелаг мав природньо зручні гавані, яких не мали інші острови Тихого океану. Це ще більше сприяло привабливості даного регіону.

Таким чином США не могли допустити того, щоб о. Гаваї стали колоніальними територіями будь якої країни Європи. Дані острови повинні були стати підконтрольними територіями США або хоча б зберігати нейтралітет

У результаті перемовин в грудні 1884 р. між США та Гаваїями був укладений договір, згідно якого США мали виключне право розміщення

вугільної та ремонтної баз для обслуговування американських кораблів у гавані Перл Харбор.

В 1897 р. після низки подій Гаваї все ж були приєднані до США, а 14 червня 1900 р. Гавайські острови отримали статус території США.

США прагнули мати вплив і в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Починаючи з 1870-х рр. представники політичних сил Америки намагалися вести переговори щодо оренди гавані Паго-Паго на архіпелазі Самоа.

У січні 1878 р. був укладений договір згідно якого у даній гавані США можуть будувати ремонтну базу для американських кораблів [25].

Зовнішньополітичний курс США в кінці XIX ст. завершився війною з Іспанією, яку розпочали на Кубі з того, що у порт Гавани бу направлений крейсер „Мен“ для захисту громадян Америки у зв'язку з загостренням внутрішньополітичної ситуації на острові.

При нез'ясованих обставинах 15 лютого 1898 р. корабель затонув. Президент Маккінлі не був задоволений подальшими подіями. Він добивається від Конгресу того, щоб Кубу визнали незалежною державою та виведення іспанських військ. 21 квітня 1898 р. Іспанія вимушена була розірвати дипломатичні відносини у США, а 24 квітня оголосив війну. У свою чергу 25 квітня 1898 р. США теж оголошують війну. У ній брали участь також колонії Іспанії, які боролись за незалежність – Пуерто-Ріко та Філіппінські острови.

Військові дії проходили в морі і були завершені через чотири місяці.

2 травня 1898 р. на Філіппінах був розгромлений практично повністю іспанський флот, а столиця Філіпін Маніла була захоплена повстанцями на чолі з Еміліо Апінальдо.

Після завершення військових дій 10 грудня 1898 р. був укладений договір, в якому, зокрема Філіппіни були передані США за 20 млн. доларів [28].

Азійсько-Тихоокеанський регіон повинен був стати відліковою точкою для захоплення ще й країн Далекого Сходу, насамперед, Китаю, де Америка прагнула зміцнити свої позиції. Оскільки ще наприкінці XIX ст. сфери впливу в

Китаї були поділені між європейськими країнами, то США залишалося застосувати політику „відкритих дверей“. Вона полягала у рівних можливостях торгівлі для всіх країн, які мали свої території для її ведення. В 1899 р. уряд Штатів надіслав урядам країн Європи письмове звернення, в якому вимагав залишити відкритий ринок Китаю для всіх бажаючих. Таким чином, США намагалися знизити значення європейських країн та підвищити свою значимість, створивши вигідніші умови для монополій країни.

На початку ХХ століття погляди країни у своєму зовнішньополітичному курсі спрямовувалися на держави Центральної та Південної Америки. В 1901 – 1902 р., керуючись доктриною Монро США, висунули свої пропозиції до урегулювання венесуельської кризи, під час якої значно загострилися взаємовідносини між Венесуелою і провідними країнами Європи, насамперед Великою Британією, Німеччиною та Італією. Хоча уряд Америки на чолі з Т. Рузвельтом, в певній мірі, і підтримував в деяких фінансових питаннях уряди європейських держав, проте, згідно з зазначеною доктриною Монро, США не могли піти на те щоб країни з іншого континенту здійснили експансію Венесуели. Після перемовин Велика Британія запропонувала винести дане питання на міжнародний суд [67].

Т. Рузвельт до країн карибського басейну активно застосовував політику „великого кийка“, яка була запропонована ще в 1901 р. Дана політика передбачала врегулювання конфліктів, які виникали в Латинській Америці, не тільки мирним шляхом, але, за потреби, із застосуванням військових сил. Представники уряду США вели перемовини таким чином, що виглядали вони як мирні, проте носили відверто погрожувальний характер.

Політика „великого кийка“ сприяла вирішенню ситуації, яка склалася в будівництві Панамського каналу. Так, у 1901 р. між США та Великою Британією був підписаний договір Хей-Паунсфота, а в 1902 р. – договір із Францією, згідно яких США отримали виключне право на його будівництво та експлуатацію. [95, с. 401].

Ще однією країною з якою Штати вели перемовини була Колумбія, де в провінції Панама повинна була проходити частина каналу. Дані переговори успіху не принесли і тоді 3 листопада 1903 р. представники, які підтримували політику Америки, здійснили переворот в провінції Панама і проголосили її незалежною. Новоутворена країна надала США виключне право на користування Панамським каналом на її території.

Уряд США на чолі з Т. Рузвельтом неодноразово застосовував політику „великого кийка“ щодо врегулювання спірних ситуацій, які виникали на території країн Латинської Америки. Військові часто направлялися на врегулювання збройних конфліктів, а також для організації переворотів, які б слугували утворенню режиму, який би був вигідний США [51].

Іншим засобом, відмінним від політики „великого кийка“, була економічна експансія – „дипломатія долара“. Суть даної політики, яку застосовував до країн В. Тафт, полягала в наданні фінансово-економічної допомоги та значних позик. Під контролем США опинилися низка країн Південної та Латинської Америки, зокрема – Аргентина, Бразилія, Перу, Венесуела, Панама, Мексика, Гватемала, Коста-Ріка та ряд інших. Америка контролювала різні галузі економіки країн та за рахунок цього обмежувала вплив та країн Європи на їх економіку [19, с.188].

„Дипломатія долара“ була застосована і в країнах Азії, а саме в Китаї. У 1912 р. уряд США надав позику на будівництво Ханьянської залізниці. Це відбулося після того як Америка зазнала поразки в поділі сфер впливу між нею та Японією в Маньчжурії, після російсько-японської війни, де США виступили посередником при укладанні Портсмутського мирного договору в 1905 р., за що Т. Рузвельт отримав Нобелівську премію.

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX ст. зовнішньополітичний курс США був спрямований на розширення ринків збуту за рахунок експансії до країн Південної Америки, Далекого Сходу та країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. Така ситуація виникла в результаті того, що країна займала провідні світові позиції в економічному розвитку і потребувала світового визнання.

РОЗДІЛ 3. НІМЕЦЬКА ІМПЕРІЯ В 1871 – 1914 рр.

3.1. Політика протекціонізму та меркантилізму в ключових секторах економіки.

Після об'єднання Німецької імперії в 1871 році країна за рівнем економічного розвитку посіла друге місце в світі, поступаючись лише Сполученим Штатам Америки.

Такий швидкий розвиток промисловості мав низку причин:

- створення єдиного внутрішнього ринку;
- поява на території Імперії великих покладів залізної руди за рахунок приєднання територій Ельзасу та Лотарингії;
- значна контрибуція від Франції в розмірі 5 мільярдів франків;
- посилення експлуатації робочого класу;
- вмiлим користуванням нових досягнень науки і техніки [99].

Потужний розвиток німецької промисловості не міг не супроводжуватись зростанням зовнішньої та внутрішньої торгівлі. З 1887 по 1913 рік обсяги зовнішньої торгівлі Німеччини зросли більше ніж у три рази (з 6,245 млн. до 20,869 млн. марок). Головними предметами експорту були машини, залізні вироби, кам'яне вугілля, продукти хімічної промисловості, цукор та бавовняні вироби.

У торгівлі спостерігалась значно менша концентрація капіталів, ніж у промисловості. В 1907 році дрібні торгівельні підприємства (до 5 працівників) склали 93,1% всіх торгівельних закладів, що складало 58,7% всіх працюючих.

З 1895 року по 1907 рік кількість представників торгівлі скоротилась на 3,06%; число торгівельних закладів – з кількістю службовців від 50 до 200 чоловік зросло на 239%, кількість підприємств, на яких працювало від 200 до 100 працівників, збільшилось на 180%, нарешті, кількість торгівельних закладів, в яких працювало понад 100 службовців, зросла на 871,4% [64].

Німецькі купці, які вели торгівлю за власний рахунок, займалися лише укладенням договорів купівлі-продажу, при цьому звільнились від усяких технічних функцій, ставши лише розподільником товарів. У цьому простежується чітко виражений капіталістичний характер, оскільки в такому випадку купець дедалі частіше виконує нову функцію – надає кредити. Скорочення прибутків від торгівлі примушує торговців збільшувати збут; вимоги, що висуваються до його кредиту, припускають наявність у нього значної суми капіталу.

В 1879 році розпочалася епоха протекціонізму, яка несприятливо позначатись на німецькій індустрії. Випереджаючи решту європейських країн за темпами власного економічного розвитку, Німеччина раніше за інших мала відчуті несприятливі наслідки „війни всіх проти всіх”. Її могутня промисловість вже значною мірою насатила внутрішній ринок, і тому дедалі гірше сприймала митні перепони, що зростали дедалі більше [37, с. 104].

На початок 90-х років зовнішній ринок загрожував скоротитись ще більше: Франція готувалась запровадити високий максимальний та мінімальний тарифи, у Сполучених Штатах Америки прийнятий тариф Мак-Кінлі, що дуже обмежив іноземні поставки; безперервне підвищення, в інтересах юнкерства, аграрних мит, призвело Німеччину до стану довготривалої митної війни з головним споживачем німецьких товарів – Росією; Австро-Угорщина та дрібні європейські країни ставали на шлях захисту власної промисловості від іноземної конкуренції. Німецький експорт відставав від імпорту. Інтереси промислової і торговельної буржуазії вимагали зупинки цього безупинного змагання у протекціонізмі, відмови від автономних тарифів та досягнення певного компромісу з головними іноземними споживачами німецьких фабрикатів. Промисловці вимагали соціальних торговельних угод, які б забезпечили стійкий збут продуктів німецької промисловості.

Питання про розширення зовнішнього ринку стояло для німецької буржуазії більш гостро через кризи, які переживала промисловість імперії.

Проте, щоб домовитися з аграрними країнами про співпрацю, Німеччина повинна була знизити мито на продукцію сільського господарства. На цей шлях у торгівельній політиці і став канцлер Капріві, який одного разу не без гордості заявив у рейхстазі, що він ні з якого боку не є аграрієм: у нього немає не акра землі і не колоску хліба, атому у питаннях сільського господарства він не керується питаннями особистої вигоди [58].

На початок 1892 року було укладено торгівельні договори з чотирма державами – Австро-Угорщиною, Італією, Швейцарією та Бельгією. За договором з Австро-Угорщиною Німеччина знижувала мито на привізний хліб, дерево, м'ясо, худобу, продукти сільського господарства. Також було знижено ставки на деякі вироби австрійської промисловості (скляні, шкіряні та текстильні). В свою чергу Австрія знижувала мита на німецькі тканини (на 20%), залізні вироби, машини, інструменти тощо.

Угоди з Швейцарією та Бельгією передбачали взаємне зниження митних ставок на деякі продукти. Угодами з Італією Німеччина досягла зниження мит на продукти своєї хімічної, шерстяної та шовкової промисловості. Загалом імперія знизила свої ввізні мита на 25%.

Договір з Росією був підписаний у березні 1894 року терміном на десять років. Одночасно зі Сполученими Штатами та Англією Німеччина відмовилась від нещодавно введеної заборони на ввезення російського сіна та соломи, в іншому ввіз продуктів російського сільського господарства ставився в ті самі умови, що і угорський. У вигляді компенсації Росія знижувала свої індустриальні мита, встановлені майже нереальним тарифом 1891 року.: зниження мало торкнутися 280 товарів [77].

У другій половині 90-х років XIX відбувалось швидке зростання зовнішньої торгівлі Німецької імперії. Якщо в 1890 році вся зовнішня торгівля країни оцінювалась у 7,5 мільярдів німецьких марок, то в 1900 році вона зросла до 10 млрд., а в 1913 році становила вже 21 млрд. золотих марок. Однак німецький зовнішньоторговельний баланс був пасивним. Вартість ввезеної

сировини та продовольства значно перевищувала вартість вивезених продуктів промисловості.

Дефіцит торговельного балансу покривався прибутками від іноземних інвестицій німецького капіталу. При цьому значна частина експортованого капіталу направлялась у слаборозвинені країни, де існувала можливість отримання колоніальних надприбутків.

На відміну від англійського колоніального експансіонізму, та французького, лихварського, у Німеччині фактично існував третій різновид колоніалізму: колонії її були невеликими, і розподіл розміщуваного нею за кордоном капіталу був найрівномірніше між Європою та Америкою. Серед континентальних боржників Німеччини на першому місці стояли Австро-Угорщина, Росія, Османська імперія та Румунія [14].

Загалом митна та фінансова політика Німеччини проводилась в інтересах юнкерів та „королів“ індустрії. Жадібне юнкерство вимагало нових „подарунків” від держави. Наприкінці XIX століття воно розгорнуло галасливу кампанію за перегляд митних тарифів та торговельних договорів, термін дії яких закінчувався у 1904-1906 роках. Власні інтереси юнкерство представляло як загальні інтереси сільського господарства Німеччини, „Союз сільських власників” імперії підкреслював необхідність підвищення митних платежів саме для збереження життєздатності великих сільськогосподарських корпорацій, для захисту їх від іноземної конкуренції. Буржуазія (зокрема Центральний союз німецьких промисловців) виступив проти підвищення тарифів, тому що це ускладнювало б експорт німецьких товарів. Однак суперечки було припинено завдяки укладенню угоди, базою якої стала гонка озброєнь та форсоване будівництво воєнно-морського флоту. Це мало з лишком компенсувати втрати від експорту.

Головуючий Флотського союзу князь Зальм у листі до воєнно-морського міністра адмірала Терпіца відзначив, що завдяки замовленню нових воєнних

кораблів та викликану цим поживлення торгівлі та промисловості піднімуться відповідні біржові курси, відбудеться консолідація ринку [76, с.31].

Уряд, як і варто було очікувати, підтримав вимоги аграріїв. Щойно призначений у 1900 році канцлер фон Бюлов у розмові з Вільгельмом II зазначав те, що сільському господарству не лише доводиться боротися з великими перешкодами, але, крім того, та частина населення, яка займається сільським господарством, постійно зменшується, тоді як маси робітників у промисловості постійно зростають. Міста збільшуються, а сільська місцевість спустошується. В цьому криється велика небезпека не лише для нашої військової міці, тому що з села надходять найкращі солдати, але й для всієї соціальної структури [6].

Саме з цих причин землеробство мало отримати непряму допомогу з допомогою тарифу. Очевидно, Бюлов вважав за необхідне підвищення мит: по-перше для посилення економічних позицій юнкерства, а по-друге, дія збереження вірнопідданського духу кайзерівської армії.

у 1901 році уряд вніс на розгляд рейхстагу проект нового тарифного закону. Навколо нього як у парламенті, так і у країні розгорілась суперечка на конгресі впливового „Товариства соціальної політики („Verein für Socialpolitik“), засноване у 70-х роках XIX століття. До нього входило багато видатних економістів, істориків та соціологів. У Мюнхені (вересень 1901 року) доповідач професор Лотц доводив, що підвищення мит для Німеччини не вигідне, особливо для промисловості, „у дійсності говорив він,- законодавство, що підвищує ціни на хліб та ставить на карту інтереси інших виробників, може обтяжити народ несправедливим податком, але не врятує народне господарство” [5]. Проти підвищення виступив відомий економіст Л. Brentano, який доводив, що при будь-яких митах Німеччина все одно не в змозі прогодувати населення країни власним хлібом. Говорять про необхідність врятувати селянство, але що для нас важливіше: Батьківщина чи селяни?-запитував Brentano. Відповідь ясна: ми маємо рятувати Батьківщину, а не „жителів місцевостей з піщаним ґрунтом”. Лотц та Brentano виступали від імені обробної промисловості, яка у випадку

прийняття нового тарифу понесла б значні збитки у експорті. За прийняття протекціоністського тарифу виступали на згаданому з'їзді Пале та Зерінг, які захищали інтереси аграріїв. Так професор Пале заявив, що він прибічник „солідарної системи, яка б захищала сільське господарство та промисловість і регулювала утворення цін всередині країни до певної міри незалежним від іноземного ринку. Зерінг у своєму виступі намагався довести, що якби не існувало мит, земля була б покинутою, і великі площі у Німеччині перетворились би на пустелю. Шумахер, який був директором Кельнської комерційної школи і захищав інтереси заводчиків підкреслив, що необхідно надати сільським господарям мита на хліб і за це забезпечити собі (тобто представникам важкої промисловості) домінування на внутрішньому ринку.

З приводу цього питання К. Каутський писав про те що, якщо при старій системі мита розглядали як виховні, такі, що охороняють юну, щойно розквітаючу промисловість, то у сучасній системі вони відіграють роль костура, на який спирається старезний дід. На основі цієї тези К. Каутський формулює, по-перше, висновок про зростання прагнення високорозвинених держав до насильницького захоплення землеробських країн, а по-друге, положення про швидке зникнення останніх. [50, с.64].

Попри тривалі дискусії у рейхстазі щодо нового тарифу, його було прийнято у грудні 1902 року.

Протекціоністський тариф 1902 року, по-перше, встановлював мінімальні (тобто такі, нижче яких не могли бути призначені жодні ставки при укладенні Німеччиною довготривалих торгівельних договорів) та максимальні мита (встановлювались на продукцію тих держав, які торгували з Німеччиною без договорів). Бюлов у зв'язку з цим писав: „Відповідно до стійких прагнень сільських хазяїв мали бути встановлені мінімальні та максимальні мита на головні сорти зернових: жито, пшеницю, ячмінь та овес. Я вважаю, що правильно визначив розмір хлібних мит, з одного боку, з точки зору збереження сільського господарства на попередньому ступені інтенсивності та обсягу, а, з іншого боку,

щоб все-таки зберегти можливість укладення довгострокових торгівельних договорів“ [5].

Мінімальне мито на жито було підвищено з 305 марок за 100 кг до 505, на ячмінь – з 2 до 5 марок, на овес – з 2,8 до 5 марок, на жито – з 3,5 до 5 марок, мито на худобу та коней – з 25,5 до 72 марок, на м'ясо – з 15 до 35 марок за 100 кг. Було обкладено високими митами сало, масло, сир, яйця, птицю, хміль, виноград, груші. В цілому тарифи на пшеницю підвищилися на 57%, жита – 42%, ячмінь – на 100%, овес – 80%, корів – 64%, биків – 64% , волів – 32%, свиней – 32% , телят – 140%.

Тариф 1902 року вводив так звані „ввізні свідоцтва”, з якими поміщики мали право вивозити зернові культури за кордон і безмитно ввозити будь-яке зерно. Юнкерство посилено експортувало жито, а імпортувало задешево закуплену в інших країнах пшеницю. Оскільки ціни на пшеницю всередині Німеччини були набагато вищими ніж у інших країнах, то поміщики клали до власної кишені різницю між цінами. Це була свого роду експортна премія за виробництво та вивіз жита та бічний „подарунок” за спекуляцію безмитно ввезеною пшеницею.

Система ввізних свідоцтв викликала гостре незадоволення ділових кіл за кордоном і у самій Німеччині.. Так, у 1912 році „німецький союз мірошників” у своєму рішенні відзначив що „ факт преміювання вивозу зерна у країні, яка не має зерна для власного споживання, протирічить розумним інтересам народного господарства” [76, с.62]. Те саме відзначалось у постанові Дрезденської промислової палати та інших об'єднань. В інших країнах - торгівельних партнерах імперії - також було немало нарікань на такі дії уряду, наприклад, у Росії. Відомий економіст М. Туган-Барановський писав, про те що у в'язку з існуванням у Німеччині протекціоністської митної системи та поверненням мит на ввізний хліб, надзвичайно розвинувся експорт з Німеччини жита та борошна, що спричинило очевидні збитки Росії, яка почала втрачати свої традиційні ринки [21].

Нарешті тариф 1902 року значно посилював існуючі раніше санітарні заходи по огляду іноземної, головним чином російської, худоби, під приводом непоширення у країні епізоотій. По суті ці „санітарні заходи” слугували у руках поміщиків додатковим знаряддям боротьби з проникненням іноземних продуктів скотарства і давали їм можливість підіймати ціни на м'ясо та масло.

Держави, які мали жваві торгівельні зв'язки з Німеччиною, були вкрай незадоволені тарифом 1902 року і мусили вживати відповідних контрзаходів. Над Німеччиною нависла загроза митної війни з багатьма державами, особливо Центральної та Східної Європи. Лише Росія, яка знаходилась у стані війни з Японією, хоч і підвищила мита на німецькі промислові товари, мусила укласти не вигідну для неї торгівельну угоду у 1904 році. За час дії цієї угоди (з 1906 по 1917 р.) Росія щороку втрачала не менше 13 млн. рублів на одних лише митах [15, с. 322].

Весь тягар нового тарифу було покладено на плечі рядових німців. Так, за підрахунками німецьких соціал-демократів, родина робітників з 5 чоловік щороку споживала 900 кг хліба, мала за сам лише хліб переплачувати 45 марок. Якщо річний прибуток такої родини не перевищував 600 марок, то виявиться, що 7,5% прибутків, чи 22 робочих дні на рік трудова родина мусила віддавати на вівтар німецького сільського господарства [26, с. 99].

Вже згадуваний нами професор Лотц, ще в 1904 році підрахував, що від введення нових мит виграє всього 605 млн. чоловік з 56 мільйонного населення Німеччини. У подальшому професор Л. Brentano у ґрунтовній праці „Німецькі хлібні мита” переконливо довів, що всі балачки про добробут сільського населення – пусті балачки, тоді як мита були вигідні лише тим сільським господарям, які продають зерно, між тим, як більшість селян не продає, а купує хліб. За підрахунками Brentano, від мит виграло не більше 23,5% сільських господарів, тобто менше чверті від загальної кількості. За його ж даними, лєвова частка всіх вигод від протекціонізму діставалась поміщикам, які додатково (порівняно з періодом 1894-1904 рр.) стали отримувати 900 млн. марок, Отже,

майже один мільярд марок щорічно населення Німеччини мусило переплачувати за продукти харчування [37, с.92].

Одним з найважливіших аргументів, якими виправдовувались урядові кола, які лобіювали прийняття тарифу 1902 року, було посилення на необхідність підняти продуктивність сільського господарства, щоб воно могло повністю задовольняти потреби населення як у мирний, так і у воєнний час. Однак ці розрахунки не справдились, та й навряд чи хтось серйозно вірив у це.

Аналіз основних показників розмірів збору головних зернових культур у Німеччині в період з 1900 по 1914 рр. доводить, що виробництво пшениці не суттєво збільшилось, тому що поміщики були зацікавлені у збереженні високих цін на неї на внутрішньому ринку. Зростає виробництво жита, адже воно було вигідним предметом експорту на зовнішній ринок. Загальний зерновий збір у 1914 році складав 265,6 млн. квінталів, тобто більше 1900 р. всього на 41 млн. квінталів, тоді як кількість населення за цей період збільшилась приблизно на 6 млн. чоловік [64].

Таким чином, стає зрозумілим, що за час дії протекціоністського тарифу 1902 року залежність Німеччини від іноземного хліба не лише не зменшилась, а навпаки, зросла, що стало свідченням непродуманої митної політики уряду. Ще гіршою була ситуація з постачанням продуктами скотарства. Санітарний кордон, що фактично закритий німецький ринок для російського м'яса, та забезпечив поміщикам монополію ціни, мав своїм наслідком гостру нестачу свинини та телятини; на фоні цього недивним є зростання споживання конини у Німеччині. В одній з промов у англійському парламенті Ллойд-Джордж зазначив, що „у протекціоністській Німеччині дешевим є лише один вид м'яса - собаче. Конина там коштує дорожче, ніж у нас гарна австралійська баранина”[50, с.32].

Отже, практика аграрного протекціонізму у Німеччині мала негативні наслідки для економіки країни в цілому. Фінансова політика Німеччини з початку ХХ століття головним чином спрямовувалась на мобілізацію коштів для подальшого розширення та зміцнення військового апарату та форсованого

нарощування озброєнь. Головним принципом фінансової політики німецької імперії було акцентування уваги на непрямих податках, які в основному лягали па плечі простого заселення, мало зачіпаючи майно та прибутки поміщиків та буржуазії.

В 1904 році, у зв'язку зі збільшенням державного дефіциту, уряд домогся підвищення непрямих податків. Але вже в 1906 році довелось провести „реформу” (яка у німецькій історіографії має назву „реформи Штенгеля”), згідно якої зростали існуючі раніше податки та запроваджено ряд нових.

Крім того, було встановлено один прямий податок – на спадщину, що кваліфікувалось реакціонерами як небезпечне нововведення. До реформи 1906 року кожна союзна держава мала власні системи оподаткування спадщини. Тепер вводився загальноімперський податок, з вартості спадщини у розмірі 4% для братів і сестер та до 10% для віддалених родичів. Третина податку відраховувалась у розпорядження союзних держав, всього ж він приніс імперії 72 млн. марок, тобто набагато менше, аніж непрямі податки [38, с. 37].

Між тим дефіцит державного бюджету продовжував зростати. Навесні 1909 року уряд Бюлова знову здійснив реформування податкового обкладення, маючи на меті додатково отримати 500 млн. марок, з яких близько 410 млн. мали дати нові непрямі податки. Уряд також заявив про намір збільшити і податки на спадщину, проти чого різко виступили аграрії. Урядовий проект 1909 року передбачав понад вже існуючого податку запровадити новий для великих спадків незалежно від того, хто ставав спадкоємцем. Йдучи назустріч інтересам аграріїв, проект встановлював вартість спадщини за останні 20 років (це давало можливість приховати справжню вартість маєтків та повідомляти чиновникам занижені оцінки). В результаті складної боротьби угруповань у рейхстазі проект було провалено, Бюлов мусив піти у відставку, поступившись місцем Бетман-Гольвегу.

Було збільшено податки на пиво та горілку, привізний тютюн, сірники, газо- та електролампи; підвищувався гербовий збір з відсоткових паперів,

векселів (останнє мало б принести 109,5 млн. марок), нарешті було підвищено мита на каву та чай. Фінансова політика уряд і визначалась потребою коштів на гонку озброєнь, оберти якої щороку зростали [49].

В 1913 році у Німеччині з пафосом відзначалось 25-ліття правління Вільгельма II та сторіччя з дня Лейпцігської битви, країну захопило мілітаристсько-шовіністичне піднесення. На цій хвилі було прийнято закон про одночасний виключний податок у розмірі 1 млрд. марок спеціально „для потреб оборони”.

Таким чином, закономірним буде висновок про те, що митна та фінансова політика уряду скеровувалась інтересами юнкерів та промисловців, які за рахунок держави досягали власного збагачення.

3.2. Роль банківського та промислового капіталу в світлі еволюції економічної системи

До 1871 року на території Німецької імперії використовувалось сім грошових одиниць, що базувалися на срібному монометалізмі у вигляді як банкноти, так і монети. 4 грудня 18741 р. було прийнято Імперський монетний закон, який розпочав грошову реформу, яка започаткувала систему золотого монометалізму, що передбачало карбування державних золотих монет. У країні було введено єдину грошову одиницю – марку, яка ділилася на 100 пфенігів. Кожна марка містила в собі 0.358 г чистого золота. Вона випускалася номіналом 5, 10 і 20 марок. До 1907 р. в грошовому обігу Німеччини зберігався талер, який дорівнював трьом маркам.

Державно боргова установа у 1874 р. випустила державні кредитні білети на загальну суму 120 млн марок. Дана інституція запустила касові чеки, що випускалися на території імперії, яких було стільки ж скільки попередньої грошової одиниці. Управління, станом на 01 січня 1876 р., повинно було

завершити обмін. В свою чергу, Імперський банк до 1914 р. повинен був дані державні кредити обміняти на золото.

Саме Імперський банк виконував функцію центрального банку Німеччини. Він був утворений на основі Пруського в 1875 р. Проте емісійну діяльність могли вести ще 32 банки країни, але при цьому вони повинні були дотримуватися жорстких умов ведення їх операцій. Наприклад, такі банки не могли надавати кредити з іпотеки, не обмінювали векселя, котрі були видані на період більше ніж три місяці та повинні були зберігати в резервах третю частину банківського грошового обігу. Таким чином, не витримавши таких умов, 25 банків увійшли до складу Імперського банку [48, с. 199-202].

Разом з розвитком банківської системи у країні відбувалися зміни пов'язані з організацією виробництва. У провідних галузях господарства збільшувалась концентрація виробництва та посилювалась централізація капіталу. В основі більшості товариств лежала акціонерна колективна власність. Саме це підготувало підґрунтя до утворення монополій не тільки в промисловості, а й в банківській системі.

У Німеччині, напередодні Першої світової війни, майже 85% всіх банківських капіталів і вкладень акумулювались в дев'яти потужних банках. Через систему філіалів вони надавали кредити промисловим підприємствам, при цьому майже увесь капітал залишався в межах країни, що сприяло її внутрішньо-економічному розвитку та формуванню фінансової олігархії.

Зростаюча роль банківської системи призводила до того, що більша частина промислового капіталу надходила не фабрикантам і підприємцям, а банкам, які потім у свою чергу надавали їм же субсидії у вигляді акцій чи облігацій. Таким чином, банк певною мірою ставав співвласником підприємства, що давало йому право брати участь у його управлінні.

Банки Німеччини постійно нарощували свій капітал, що призвело до того що саме їм належало $\frac{1}{4}$ національного багатства у цінних паперах. У країні налічувалося 6 крупних банків („Берлінське торговельне товариство“,

„Дрезденський банк“, „Національний банк Німеччини“, „Шафгаузенський банківський союз“, „Облікове товариство“ і „Німецький банк“), які мали свої філії по всій території. В 1885 році вони налічували 42 відділення, а вже в 1911 році їх кількість зросла до 45 [26, с. 28].

Промислове виробництво не могло обійтися без постійних позик у кредитних банках, які постійно надавали їм допомогу у всіх фінансових операціях. Таким чином, банки увесь час тримали під контролем підприємства, яким надавався довгостроковий кредит. Групи банків могли чинити тиск на ті чи інші підприємства змушуючи останніх об'єднуватися у монополістичні об'єднання. Наприклад, після таких домовленостей у 1912 р. вся електротехнічна промисловість було зосереджена у двох об'єднаннях – групи „Загальної компанії електрики“ та групи „Сіменс і Гальке-Шуккерт“, які вже з 1908 р. утворювали картель [62, с. 58].

Активне проникнення банківського капіталу у різні галузі промисловості призвело до того, що банки все більше встановлювали контроль над їх фінансами. Директори банків все частіше ставали членами правління того чи іншого підприємства чи входили до спостережних рад акціонерних товариств. Наприклад, вирішальною силою в концентрації важкої промисловості в Рейнсько-вестфальському районі був банк „облікове товариство“. В. Зомбарт писав про те, що на кінець XIX ст. великі банки – це укріплені твердині капіталізму, в яких відтепер вирішуються питання війни і миру, дружби і ворожнечі імперій [84].

У результаті монополізації банків поступово з'являлися великі банкіри, які мали значний вплив та контроль у провідних галузях промисловості. Серед них можна виокремити таких як Кірдорф, Крупп, Блейхредер, Гепсманн.

Посівши провідні позиції в економіці банкіри почали бути впливовими і в політичній сфері, адже вони мали значний вплив на даний курс в уряді країни [80;97]. Дуже чітко прослідковувалась їхня позиція у питанні мита, за рахунок переходу від вільної торгівлі до політики протекціонізму в кінці 70-х рр.

XIX ст. Високі мита на імпорту продукцію слугували тому, що на внутрішній ринок Німецької імперії поступали в більшій мірі товари власного виробництва. Це в свою чергу сприяло встановленню монопольних цін на товари, які вироблялися на території імперії.

За рахунок зрощення двох капіталів – банківського і промислового, в Німеччині швидкими темпами формувався фінансовий капітал. Дев'ять найкрупніших банків країни перед початком Першої світової війни тримали під своїм контролем 83% сумарного банківського капіталу [26, с. 296].

Така централізація капіталу призвела до того, що було утворено п'ять банківських концернів, які відігравали ключову роль на Німецькому грошовому ринку та активно здійснювали зовнішньоекономічну експансію: групи Німецького банку, Облікового товариства, Дрезденського банку, Дармштадського банку та Шафгаузенський банківський союз.

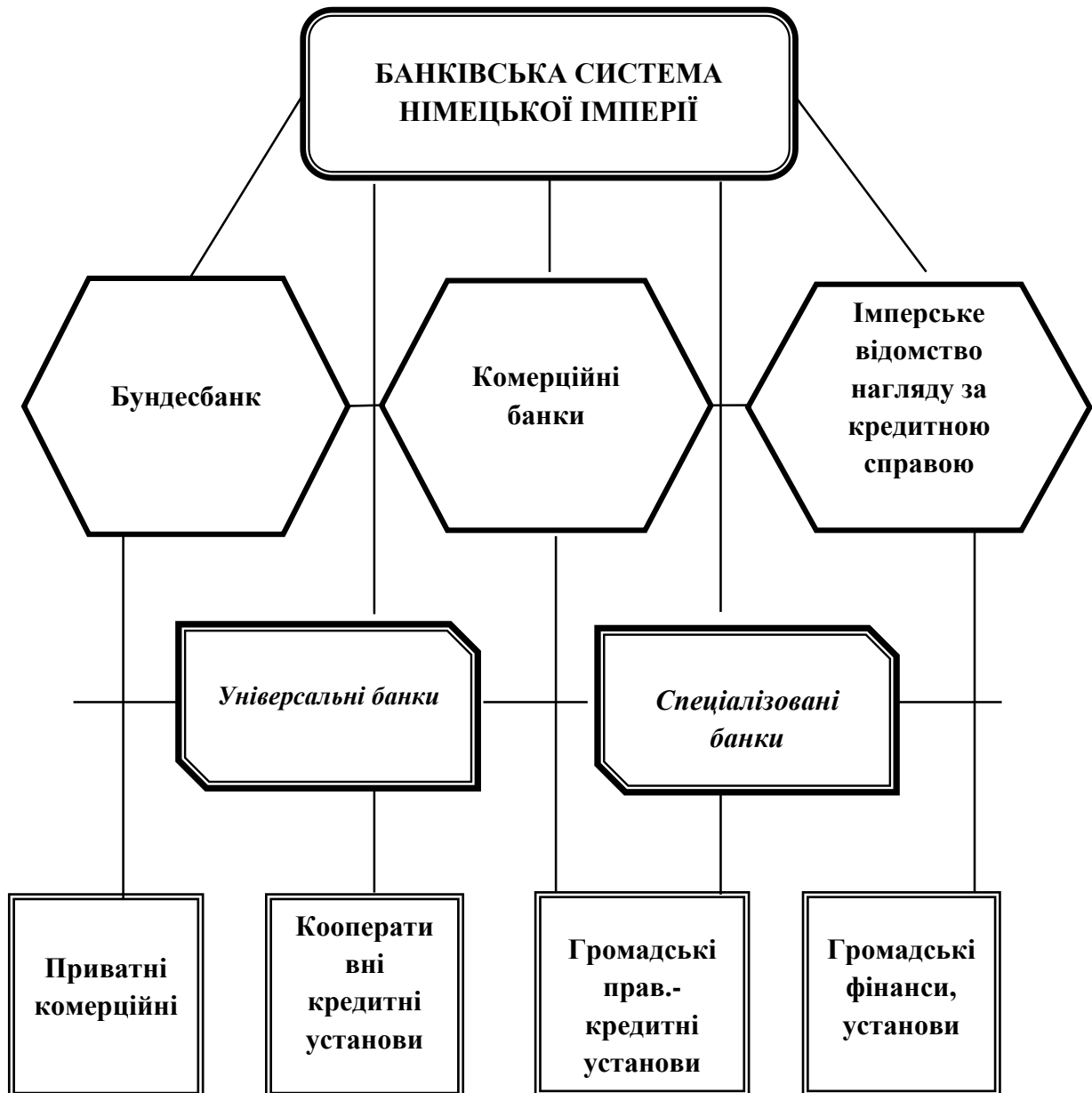
Виникнення великих банків у Німеччині не було процесом поступовим; як зазначав Ю. Кучинський, що крупні банки вже народжуються такими. Більшість цих банків утворились ще у період промислового капіталізму.

У 1874 році було створено Німецький банк („Deutschebank“), акційний капітал якого складав 15 млн. марок. У цього „новачка фінансового ринку з моменту заснування були амбіційні експансіоністські плани. Так, у статті другій статуту „Німецького банку” говорилось про те, що він має на меті, зокрема, сприяти, встановлювати та полегшувати економічні зв'язки Німеччини з іншими європейськими державами та головним чином з заморськими ринками. Статтю, що передбачала активну участь в закордонних фінансових операціях, вперше було включено до статуту німецького банку. На 1880 рік капітали та резерви „Німецького банку” досягли 54 млн. марок, збільшившись майже в чотири рази, в 1890 році вони склали 103 млн. марок, на початку XX століття - близько 200 млн. марок, а в 1914 році - вже 250 млн. марок. Напередодні Першої світової війни „Німецький банк” був другим по величині банком Німеччини [58, с. 185].

В 1848 році банкірський дім А. Шафгаузена у Кельні було перетворено на „Шафгаузенський банківський союз“ з капіталом у 15600 тис марок; наприкінці 80-х років мав активи у сумі 36 млн. марок, а у 1900 році його акціонерний капітал та резерви перевищили 100 млн. марок. Резиденцію банку було перенесено до Берліну. Однак брати участь у закордонних фінансових оборудках „Шафгаузенський банківський союз“ став брати лише з 1890 року. 11 грудня 1903 року цей банк уклав з „Дрезденським банком“ домовленість про спільність інтересів та взаємопідримку. У 1853 році банкіри Мевіссен і Оппенгейм заснували у Дармштадті „Торгівельний і промисловий банк“ („Дармштадський банк“) з капіталом у 17,1 млн. марок, який напередодні Першої світової війни зріз до 160 млн. Марок.

„Берлінське торгівельне товариство“ було засновано ще в 1856 році у формі акціонерного об'єднання з капіталом у 45 млн. марок, в 1900 році його капітал досяг 90 мільйонів марок. Створене у 1851 році Давидом Ганзманом „Облікове товариство“ перетворилось в 1856 році в акціонерний банк з капіталом в 30 мільйонів марок. В 1914 році шляхом злиття з „Шафгаузеисський банківський союзом“ „Облікове товариство“ підвищило свій капітал до 300 мільйонів марок, ставши найкрупнішим банком Німецької імперії [48, с. 200].

Особливості банківської системи Німецької імперії були пов'язані з концентрацією основних функцій фінансового посередництва в універсальних банках та являла собою модель жорсткої фінансової політики і мала наступну схему:

Банкіри та капіталісти Німецької імперії намагалися об'єднати дрібні підприємства, які утворилися внаслідок отримання країною п'яти мільярдної контрибуції від Франції за рахунок біржових спекуляцій. Утворенню таких монополістичних об'єднань сприяла вузькість внутрішнього ринку Німеччини та все більша зацікавленість у зовнішньоекономічній діяльності.

Першими такими об'єднаннями були картелі, що утворилися в результаті домовленостей стосовно загальної політики у царині виробництва,

ціноутворення тощо. Проте за сторонами, учасниками об'єднання, зберігалась номінальна самостійність.

Дані щодо чисельності картелів у Німеччині не збігаються, проте загальною є динаміка їх зростання:

Рік	Кількість промислових картелів
1879	14
1885	90
1890	210

Однією з причин їх появи стала криза 1873 р. В умовах занепаду виробництва підприємства намагалися не допустити значного падіння цін. [59].

Власники підприємств, які входили до складу картелів домовлялися про кількість продукції, її ціни та райони і ринки збуту.

Коли ж учасники об'єднань мали спільний апарат для закупки сировини і збуту товару, то тоді утворювались синдикати.

Характерними рисами німецьких монополістичних об'єднань, а саме картелів і синдикатів було те, що на відміну від англійських і американських монополій, німецька об'єднувала більшу кількість підприємств. При цьому, картелі й синдикати монополізували лише сферу збуту. Це відбувалось тому, що німецькі промисловці, за рахунок протекціоністських тарифів, монополізували внутрішній ринок.

В організаційних і техніко-економічних відносинах підприємства, що входили до складу картелів і синдикатів, залишалися самостійними.

Коли ж підприємства втрачали свою самостійність, вони зливались і утворювали найвищий щабель монополістичного об'єднання – трести.

Найбільш виражено процеси монополізації прослідковувались у галузях важкої промисловості, хімічній промисловості та електротехнічній, які були ключові країни та визначали її військово-економічний потенціал. (6, 328).

Наймасштабнішими монополістичними об'єднаннями в Німецькій імперії були:

- Рейнсько-вестфальський кам'яновугільний синдикат.
- Верхньосілезький союз сталеливарних заводів.
- „Сталевий трест“.
- Фірма Крупа.
- „Об'єднана компанія електрики“ і Сіменс-Шуккерт.

Процес утворення монополістичного гіганту є процесом поступовим. Наприклад, навіть у гірничій галузі, яка характеризувалась високою концентрацією виробництва, до створення у 1893 році Рейнсько-Вестфальського кам'яновугільного синдикату, який увібрав всі рейнсько-вестфальські чавуноробні підприємства, пройшло років двадцять від початкових домовленостей. Даний синдикат встановлював ціни на дану сировину і здобував товар через власне бюро продаж та мав під своїм контролем 50% всього добутку вугілля в країні. Поряд з Люксембургсько-лотарингським об'єднанням, що виникло дещо раніше, він, по суті, панував над усім металургійним виробництвом на заході Німеччини. [26, с. 328].

Ф. Енгельс, характеризуючи становище німецької залізничної промисловості останньої чверті дев'ятнадцятого століття, наголошував що існує яка-небудь дюжина підприємств, з якими доводиться рахуватись і які домінують над рештою. Таким чином, припиняється будь-яка конкуренція, панує абсолютна монополія.

Щодо важкої промисловості Німеччини, то у 1904 році було засновано Сталевий трест, в у 1905 році - Верхньосілезький союз сталеливарних заводів.

Неухильно відбувалась монополізація хімічної промисловості. Тут особливу роль зіграла німецька система патентів, існування якої тією чи іншою

мірою сприяло концентрації виробництва і в інших галузях, тому що ця система в першу чергу охороняла інтерес крупних фірм.

У хімічній галузі виробництво повністю базувалось на патентах, які вимагали великих капіталовкладень як у виробничі процеси, так і у високовартісні дослідницькі роботи [62, с. 91].

На кінець XIX століття у цій галузі домінували дві групи концернів, які все рішучіше прагнули диктувати ціпи на внутрішньому ринку.

Аналогічне становище склалось в електротехнічній галузі промисловості. Дві групи капіталістичних об'єднань, що утворилися у цій галузі, були прототипами німецьких електротехнічних монополій – Загальної компанії електрики („АЕГ“) і Сіменса, остаточне оформлення яких відноситься до початку XX століття.

Як і в інших країнах, більша частина монополістичних об'єднань у Німеччині які виникали у 70-80-х роках XIX століття, носили нетривалий, короткочасний характер, легко розпадались під ударами економічних криз, які періодично повторювались, і в результаті взаємної боротьби учасників. Прагнення до форсованого утворення монополістичних об'єднань подекуди призвело до їх створення у галузях зі ще недостатнім рівнем концентрації виробництва [24].

На початку XX століття в результаті економічної кризи 1900-1903 років посилилася концентрація промислового і банківського капіталу. Якщо у 1900 році у Німеччині за даними „Центрального союзу німецьких промисловців“ нараховувалось 300 картелів. То у 1905 році їх кількість зросла до 385 при участі в них близько 12000 підприємств [64].

Галузь промисловості	Кількість картелів	Галузь промисловості	Кількість картелів
кам'яновугільна	19	скляна	10
металургійна	62	цегляна	132

металообробна	11	гірнична	27
хімічна	46	гончарна	4
текстильна	31	харчова	17
шкіряна та ризова	6	електротехнічна	2
деревообробна	5	інші	7
паперова	6	-	-

Отже, на рубежі XIX - XX століття розвиток капіталізму у Німеччині вступив у монополістичну стадію. Результатом економічної кризи 1900-1903 років стала подальша концентрація промислового і банківського капіталу.

3.3. Зовнішньополітичний курс

Після оголошення 18 січня 1871 р. у Версалі про створення Німецької імперії, на міжнародній арені з'явилася нова потужна держава, яка претендувала посісти провідні позиції на світовій арені.

У перше десятиріччя правляча верхівка на чолі з кайзером Вільгельмом I та канцлером Отто фон Бісмарком не цікавилась захопленням територій, які б могли слугувати колоніями, адже новоутворена держава була ще недостатньо могутньою. Разом з ти імперія не хотіла псувати відносин з країнами Європи такими як Велика Британія, Франція та Росія.

Згодом, після того як економіка країни вийшла на новий рівень і вже необхідно було розширювати свої ринки збуту, промисловці та торговці повернулися до питання колоніальних володінь. Такі володіння могли б слугувати їм як додаткові сировинні бази, а також як території, де б працювала надлишкова робоча сила, яка з'явилася в той період в результаті розпаду мілких господарств.

Найбільшим же значенням було те, що володіння колоніями вивело б країну на новий щабель у міжнародних відносинах.

У країні масово почалася пропаганда колоніальної політики. Вона полягала у створенні різних товариств, організацій, союзів, які підсилювали свою діяльність відповідними друкованими виданнями.

Серед таких організацій були:

- Центральний союз торгової географії і сприяння німецьким інтересам за кордоном;
- Мюнхенський Союз захисту німецьких інтересів за кордоном;
- Лейпцігський Союз торговельної географії і колоніальної політики;
- Берлінське африканське товариство;
- Африканське товариство Німеччини;
- Німецьке товариство морської торгівлі;
- Західнонімецький союз колонізації та експорту;
- Німецьке торгове товариство на Близький Схід;
- Тимчасовий комітет щодо створення станції з господарською метою на р. Тана в центральній частині Східної Африки .

Діяльність вищезазначених організацій сприяла формуванню ідеї колоніальної політики та реалізації її для захоплення ринків збуту товарів та послуг [55].

Так першою територією на якій Німецька імперія встановила свій протекторат було узбережжя Південно-Західної Африки, а саме бухта Ангра-Пекена.

У 1882 р. підприємець Адольф Людериц зробив запит до відомства, яке займалося зовнішньополітичними питаннями. У ньому йшла мова про те, чи можна було б заснувати на узбережжі південно-західної Африки низки підприємств, які б потім взяла під свій захист імперія.

Чекаючи відповідь він приймає рішення і 1 травня 1883 р. купує у місцевого племені бухту Ангра-Пекерна, а також прилеглі до неї території, сплативши при цьому дві тисячі марок і двісті рушниць.

24 квітня 1884 р. О. Бісмарк, після листувань з Великою Британією щодо прав на дану територію та не дочекавшись позитивної відповіді, оголошує, що Ангара-Пекерна з прилеглими територіями перебуватиме під захистом Німецької імперії.

Проте дана територія не приносила країні-загарбниці великої користі в господарському плані, адже її, здебільшого, покривали пустелі. Однак вона зіграла значну роль в плані розуміння підприємцями того, що їх підтримує уряд проводивши таким чином політику загарбання [32]

Перша колонія, яка утворилася в результаті цих подій і які фактично поклали початок колоніальним володінням імперії, почала називатися Німецька Південно-Західна Африка. Вона займала територію, яка на сучасному етапі відповідає території Нігерії [49].

Паралельно з експансією Південно-Західної Африки відбувалось і захоплення Західної Африки. Цікавими Німецькій імперії тут були узбережжя від Сент Луї на півночі до Мосамеджес на півдні. Саме на цій території були розміщені філіали фірми німецького підприємця Адольфа Вермена. Економічні відносини з даним регіоном приносили значні прибутки, тому Отто фон Бісмарк і звернув увагу на нього в плані колоніального заволодіння ним [32].

Німецька імперія отримала частину території Камеруну за рахунок того, що саме А. Верман викупив територію у гирла річки Камерун, хоча завоювання цієї частини Африки було дуже розтягнуте в часі [Головач маг 66 с. 283]. І тільки 15 червня 1886 р. було оголошено про створення колонії Протекторат Північно-Західна Африка, яку 01 січня 1901 р. було перейменовано в Німецький Камерун [68].

Наступним регіоном Африки на якому Німеччина планувала встановити свій протекторат був район Того, куди прибув імператорський емісар Густав Нахтігаль у травні 1884 р. 4 липня цього ж року, після підписання договору з місцевим населенням, узбережжя Того стало колоніальними володіннями Німецької імперії [92].

Ще одним регіоном африканського континенту, яким цікавилась Німеччина, була Східна Африки.

Голова „Німецького колоніального товариства“ Карл Петерс 28 березня 1884 р. викупив частину території зазначеного регіону, яка в сучасності відповідає території країн Танзанії, Бурунді і Руанди.

В цьому ж регіоні 26 вересня 1885 р. султан Занзібару надав право на користування Дар-ес-Саламською гаванню.

Поступово укладалися договори з країнами Європи про демаркацію кордонів. Так, у 1886 р. була заключено угоду з Великою Британією про межі північного кордону, який тепер повинен був проходити від гирла річки Умба до озера Вікторія. У цьому ж році заключено угоду і з Португалією. Згідно неї розмежування кордонів між володіннями обох країн проходили вздовж річки Рувуме [65].

Останній договір, який був укладений в 1890 р. між Великою Британією і Німеччиною, сприяв тому, що вже в 1891 р. було офіційно оголошено про створення колонії під назвою Німецька Східна Африка.

Таким чином, на початку ХХ століття Німецька імперія встановила свій протекторат у трьох африканських регіонах: на південному-заході – Німецька Південно-Західна Африка, на заході – узбережжя Того, Протекторат Камерун, на сході – Німецька Східна Африка.

Дані колонії слугували джерелами сировини, збуту товару та місцем прилаштування надлишкової робочої сили. При цьому Німецька імперія постала на міжнародній арені країною з якою треба було рахуватися.

Наслідуючи приклади Великої Британії, Франції, США вона прагнула закріпити за собою значні території як на Африканському континенті, так і в азійсько-тихоокеанському регіоні.

Починаючи з 1886 р. значно зросла зацікавленість впливових німців до Китайської імперії, оскільки саме в цьому році були налагоджені торгівельні

відносини через морські перевезення. Після японсько-китайської війни німецькі торговці хотіли все більше закріпити свої позиції у Китаї.

Проте проникнення на територію Китайської імперії заважала Велика Британія. Але вже в 1895 р. Німеччина, після домовленостей з російським імператором Миколою II, починає активно проникати до Китаю. Захоплення територій відбувалося з обов'язковим укладанням договору про аренду. В жовтні 1897 р. Німецька імперія зробила перші дипломатичні кроки для того, щоб отримати дозвіл на облаштування порту в Кіао-Чао. Проте, на етапі домовленостей, Китай відмовив Німеччині, посилаючись на те, що їм цей порт потрібен не тільки як торговельний, але і як військовий [79].

Водночас, Німецька імперія розбудовувала свій військово-морський флот. Адмірал А. фон Тірпіц, вважав, що флот повинен діяти не в оборонних діях, а в наступальних. При цьому він повинен сприяти розвитку судноплавства та торгівлі в Східній Азії.

Контроль над військово-морським флотом здійснював Вільгельм II, проте у правлячих кіл Німеччини виникло побоювання того, що нарощення великого потенціалу військово-морських сил може зашкодити мирним відносинам з країнами Європи.

Значна частина правлячих кіл Німецької імперії підтримувала політику А. фон Тірпіца і наполягала на зростанні боєздатності сухопутних сил. Була висунута пропозиція захопити район Цзяочжоу, де розташовувалися вугільні шахти. Вже в листопаді цього ж року, після вбивства двох німецьких місіонерів, кайзер віддає наказ військовим захопити бухту Цзяочжоу, порт Ціндао. 14 листопада 1897 р. адмірал О. Дідеріхсон захопив порт і прилеглі території. Щоб закріпити свої позиції, 15 грудня 1897 р. Німецька імперія відправила 9 кораблів до Китаю і вже 6 березня 1898 р. був укладений договір між Німецькою та Китайською імперіями [91].

Після цих подій в 1898 р. Німеччині було надано на 99 років в оренду бухту Кіао-Чао і Ціндао з прилеглими островами. Також імперія уклала договір на

будівництво залізниці від Ціндао до Цзінаня та використання природних багатств в межах десяти кілометрів на цьому відрізку. Навколо Кіао-Чао та Ціндао було встановлено, в радіусі 50 км, зону, де німці маневрували збройними силами.

Промисловці Німеччини вважали, що для кращого закріплення своїх позицій в Китаї, необхідно налагоджувати торгівельно-економічні відносини з іншими країнами, які володіють територіями Китаю, і, оскільки, Німецька імперія поступово нарощувала свій потенціал в Китаї, про що свідчило збільшення німецької торгівлі, то країни Європи повинні були рахуватися з нею.

Щодо Океанії, то проникнення на її територію, відбувалося поступово з наукових експедицій та заняття торгівлею.

Першим проявом політики захоплення території стало підписання договорів з королями островів Океанії, які носили нерівноправний характер, тому що мали на меті більшою мірою задоволення потреб Німецької імперії [32].

Починаючи з 80-х рр. XIX ст., підприємці Німеччини мали володіння на тихоокеанських островах, але імперії було цього недостатньо. Тому в 1884 р. на о. Самоа прибула морська піхота Німецької імперії під приводом захисту громадян своєї країни. Проте панування Німеччини не задовольняло ні Велику Британію, ні США. Однак, німецькі позиції розширювались і згодом на Самоа виникає два уряди, перший з яких був визнаний США та Великою Британією – Маліетоса, а інший – Тамасесе – Німецькою імперією, які прагнули контролювати даний острів. Німеччина ж прагнула панувати над островами одноосібно. Ситуація на острові була вкрай складна. У 1887 р. спалахнули конфлікти з місцевими аборигенами, що призвело до того що США та Велика Британія підтримали на посаду Верховного правителя острова кандидата, який виступав проти Німеччини. Постійно виникаючі конфлікти між американськими та німецькими матросами могли призвести до повномасштабних військових дій, але їм завадив потужний ураган, який стався 15 березня 1889 р., під час якого загинули 93 німців та 117 американців. Ці події змусили 14 червня 1889 р.

підписати між трьома країнами договір, згідно якого громадяни даних країн мають рівні права та обов'язки на території о. Самоа.

2 грудня 1899 р. була підписана ще одна трьохстороння угода, згідно з яким США відмовляється від Іполу та Савайї на користь Німецької імперії. Острів Тутуїла залишається у володіннях США [79].

Велика Британія ж взагалі відмовилась від претензій на о. Самоа, в обмін на низку території на Африканському континенті. А вже 1 березня 1900 р. о. Самоа став повністю належати Німецькій імперії.

Губернатором став – В. Зольфа, який намагався не порушувати та зберігати культуру самоанського населення. Своєю політикою В. Зольф викликав занепокоєння, у впливових на острові, німців, оскільки вони експлуатували корінне населення в своїх цілях. Лідером цього супротиву став плантатор Р. Дікен.

У 1908 – 1909 рр. конфлікти з жителями острова набрали ще гострішого характеру. В. Зольф був змушений звернутися за допомогою до німецького флоту, проте самоанці вчасно припинили опір, що дало змогу запобігти конфлікту і не довести до військових дій. У 1911 р. В. Зольф йде з посади губернатора, а 29 серпня 1914 р. новозеландська армія підіймає британський прапор на території островів.

Окрім о. Самоа, Німецька імперія мала плани і на частину о. Нова Гвінея. В цьому їй складала конкуренцію Англія. Після того як вона в листопаді 1883 р. прийняла резолюцію, щодо приєднання східної частини Нової Гвінеї й прилеглих островів, Німецька імперія відправляє О. Фішера до Нової Гвінеї з висуненням претензій. На підставі цього Велика Британія задовольняє німецькі прагнення і звільняє східне узбережжя Нової Гвінеї. В 1884 р. була створена „Зеландсько-Гвінейська кампанія“ і 28 червня до Австралії прибула розвідувальна група, яка мала на меті знайти кращі території, які б потім могли стати колонією Німецької імперії [32].

У листопаді 1884 р. фрегат „Елізабет“ та канонерка „Гієна“ на о. Мантупі встановили німецький прапор. У бухті Маданг розташовувався пункт „Фрідріх-Вільгем-хафен“, а на березі протоки Вітязь – „Фіншхафен“. У відповідь на це 22 листопада 1884 року уряд Англії призначає П. Скречтлі комісаром у справах протекторату. Все це загостило і так не прості відносини з Великою Британією. Щоб конфлікт не досягнув критичної межі, країни 25 – 29 квітня 1885 р. укладають угоду, згідно якої Імперії відходила північно-східна частина Нової Гвінеї та прилеглі острови, о. Шуазель, о. Санта-Ізабель, о. Бугенвіль, що належав до Соломонових островів [79].

В подальшому в 1888 р. Німеччина колонізувала о. Наура, а в 1898 р. відбувся перерозподіл територій, таким чином, що о. Шуазель та о. Санта-Ізабель стануть британськими колоніями, а в Німецької імперії залишиться о. Бугенвіль та Бука. 9 лютого 1899 р. до складу колоніальних володінь додадуться Маріанські, Каролінські острови та о. Палау, згідно іспансько-німецьких домовленостей.

На початку ХХ століття Німецька імперія продовжувала активну свою колоніальну політику на Африканському континенті. Так, у 1904 р. між Англією та Францією було підписано угоду про розподіл сфер впливу в країнах Африки. Німецька імперія не могла не відреагувати на цю подію. 31 березня рейхсканцлер Бюлов відправляється в Марокко, країну яка знаходилась у колоніальних володіннях Франції. Та побоюючись того, що імперія може розпочати військові дії, пропонує їй розподілити сфери впливу в цій африканській країні. Рейхсканцлер відмовляється від цієї пропозиції та ініціює проведення конференції, на якій би вони могли розділити територію, яка була під експансією Франції. У 1906 р. Німеччина на даному заході зазнає дипломатичної поразки і лише 8 лютого 1909 р. був підписаний договір між країнами, згідно якого на території Марокко Німеччина могла проводити свої торговельно-економічні операції. Також, згідно нього, країни співпрацювали у будівництві залізниць та у видобутку корисних копалин.

Проте в 1911 р. виникла ситуація, яка мала назву Агадірська криза. Передумовою її виникнення стали заворушення в Марокко, які Франція під приводом захисту громадян своєї країни та султана, намагалася придушити. У відповідь на те, що французькі війська увійшли в столицю Марокко – м. Фец, Німеччина відправляє свою канонерку „Пантера“ в порт Агадир, оскільки вбачала в цій події початок військових дій з боку французів. Ця подія відома під назвою „стрибок Пантери“, оскільки канонерка 24 години переховувалась, а потім було зроблено оголошення, в якому мова йшла про те, що Німеччина покине порт тільки після того як Марокко повернеться до стабільної ситуації.

Після довгих перемовин 30 березня 1912 р. було підписано Феську угоду, згідно якої Німеччина відмовляється від своїх сфер впливу в Марокко і визнає виключне становище Франції на даній країні. В свою чергу остання відмовлялася від своїх територій в Конго, а імперія віддавала частину території в Камеруні.

З початком Першої світової війни німецькі колонії зазнали нападу. 17 вересня 1914 р. всі колонії були розгромлені.

Отже, Німецька імперія наприкінці XIX – на початку XX ст. проводила активний зовнішньополітичний та колоніальний курс. Гасло Німецької імперії „Король – на чолі Пруссії, Пруссія – на чолі Німеччини, Німеччина – на чолі світу“ стало альфою та омегою активного колоніального курсу країни.

ВИСНОВКИ

Здійснене відповідно до визначених завдань дослідження дозволило прийти до наступних **висновків**, що виносяться на захист:

1. Проаналізовано стан історіографії проблеми. Доведено, що вона не знайшла належного висвітлення у вітчизняній історіографії. На сучасному етапі тема є однією з найбільш актуальних у історичній науці. Це спричинило необхідність вивчення поставленої у роботі проблеми.

2. Виявлено особливості економічного розвитку Сполучених Штатів Америки, кінця XIX – початку XX ст. характерними з яких стали пришвидшені темпи розвитку сільського господарства, промислового виробництва, фінансової сфери, посилення позицій монополій. Вкладення значного капіталу в сільське господарство сприяло значному технічному прогресу даної галузі. Проте більшою мірою такий процес спостерігався в північних і західних регіонах країни. На Півдні капіталістична концентрація сільськогосподарського виробництва проходила значно повільніше. Індустріалізація країни проходила досить швидкими темпами, це спостерігалось, зокрема, в автомобілебудуванні, енергетиці. У США набули поширення нові галузі промисловості: нафтопереробна, алюмінієва, радіотехнічна, електротехнічна. Важливим фактором розвитку промисловості країн стало будівництво залізниць. Значна концентрація капіталу та виробництва сприяла зростанню капіталістичної промисловості, що створювало передумови для виникнення монополістичних об'єднань.

3. Розглянуто основні вектори зовнішньополітичного курсу країни, що був спрямований на розширення ринків збуту за рахунок експансії до країн Південної Америки, Далекого Сходу та країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. Уряд США на чолі з Т. Рузвельтом неодноразово застосовував політику „великого кийка“ щодо врегулювання спірних ситуацій, які виникали на території країн Латинської Америки. Військові часто направлялися на

врегулювання збройних конфліктів, а також для організації переворотів, які б слугували утворенню режиму, який би був вигідний США.

Іншим засобом, відмінним від політики „великого кийка“, була економічна експансія – „дипломатія долара“. Суть даної політики, яку застосував до країн В. Тафт, полягала в наданні фінансово-економічної допомоги та значних позик. Під контролем США опинилися низка країн Південної та Латинської Америки, зокрема – Аргентина, Бразилія, Перу, Венесуела, Панама, Мексика, Гватемала, Коста-Ріка та ряд інших. Америка контролювала різні галузі економіки країн та за рахунок цього обмежувала вплив та країн Європи на їх економіку. „Дипломатія долара“ була застосована і в країнах Азії, а саме в Китаї.

4. Виокремлено фактори швидкого економічного піднесення Німеччини, початком якого стало об'єднання і проголошення імперії у 1871 р. Чітко визначені, збалансовані перетворення німецьких урядів вивели державу на провідні позиції в Європі та світі. В цілому на початок ХХ ст. Німеччина з аграрної перетворюється на індустріальну, вийшовши на друге місце у світі за обсягом промислового виробництва (її питома вага складала 16,5 %) і на третє за вивозом капіталу. Поясненням такого швидкого зростання і промислового виробництва слугує ряд чинників, серед яких варто виділити розвиток нових галузей виробництва; використання німецького капіталу всередині країни у зв'язку з наявністю у Німеччини невеликої кількості колоній; збереження низького рівня заробітної плати промислових робітників (порівняно з Англією і Францією); більш досконале, ніж у конкурентів, технічне оснащення німецької промисловості, що дозволяло знижувати собівартість продукції і домагатися успіху в конкурентній боротьбі на світових ринках; значні державні замовлення; процес відновлення основного капіталу, який мав тут місце; протекціоністська політика урядів.

5. Досліджено нові явища у розвитку промислового та сільськогосподарського виробництва імперії. Практика аграрного протекціонізму у Німеччині мала негативні наслідки для економіки країни в

цілому. Фінансова політика Німеччини з початку ХХ століття головним чином спрямовувалась на мобілізацію коштів для подальшого розширення та зміцнення військового апарату та форсованого нарощування озброєнь. Головним принципом фінансової політики німецької імперії було акцентування уваги на непрямих податках, які в основному лягали на плечі простого населення, мало зачіпаючи майнові статки й прибутки буржуазії. Митна та фінансова політика уряду скеровувалась на задоволення інтересів юнкерів та промисловців, які за рахунок держави досягали власного збагачення.

6. З'ясовано роль банківського та промислового капіталу в економічних перетвореннях. З розвитком банківської системи у країні відбувалися зміни пов'язані з організацією виробництва. У провідних галузях господарства збільшувалась концентрація виробництва та посилювалась централізація капіталу. В основі більшості товариств лежала акціонерна колективна власність. Саме це підготувало підґрунтя до утворення монополій не тільки в промисловості, а й в банківській системі. Активне проникнення банківського капіталу у різні галузі промисловості призвело до того, що банки все більше встановлювали контроль над їх фінансами. Особливості банківської системи Німецької імперії були пов'язані з концентрацією основних функцій фінансового посередництва в універсальних банках та являли собою модель жорсткої фінансової політики.

7. Визначено ключові напрямки зовнішньої політики держави. У 70-80-х рр. ХІХ ст.. Німеччина зміцнила свої позиції в Європі та брала активну участь у розділі світу. Бісмарк прагнув запобігти створення антинімецьких союзів і запобігти зближенню Росії із Францією чи Англією. Але, зі свого боку, він уклав союзну угоду з Австро-Угорщиною та Італією. Колоніальні захоплення Німеччина розпочала пізніше Англії та Франції. У 1884 р. була заснована перша колонія в Африці, що отримала назву Німецька Південно-Західна Африка. У тому ж році у підпорядкування Німеччини перейшли Того і Камерун, а пізніше була утворена колонія Німецька Східна Африка. В Океанії Німеччина захопила

частину острова Нова Гвінея та ще кілька невеликих островів. Однак головну увагу Бісмарк приділяв європейській (континентальній), а не колоніальній політиці. У 90-х рр. спостерігається перехід Німеччини від континентальної до так званої світової політики. Її головною метою було створення німецької «світової імперії». Посилилося німецьке проникнення до Китаю, деяких районів Африки (Марокко), Океанії. Велике значення у Берліні надавали проєкту будівництва Багдадської залізниці. Вона мала з'єднати Берлін з Багдадом і Перською затокою і тим самим зміцнити вплив Німеччини на Близькому Сході. Гасло Німецької імперії „Король – на чолі Пруссії, Пруссія – на чолі Німеччини, Німеччина – на чолі світу“ стало альфою і омегою зовнішньополітичного й колоніального курсу імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

1. Бетман-Гольвег Т. Мысли о войне / пер. с нем. В. Н. Дьякова; с предисловием В. Гурко-Кряжина / Т. Бетман-Гольвег. – Москва-Ленинград.: Госиздат, 1925. – 120 с. – Режим доступа до ресурсу: http://militera.lib.ru/memo/german/bethmann-hollweg_t01/index.html.
2. Бисмарк О. Мысли и воспоминания: в 3-х т. / Перевод с немецкого под редакцией проф. Л. С. Ерусалимского [Электронный ресурс] / О. Бисмарк // Государственное социально-экономическое издательство. – 1940. – Т.2. – 288 с. – Режим доступа до ресурсу: http://militera.lib.ru/memo/german/bismarck_o01/index.html.
3. Бисмарк О. Мысли и воспоминания: в 3-х т. / Перевод с немецкого под редакцией проф. Л. С. Ерусалимского [Электронный ресурс] / О. Бисмарк // Государственное социально-экономическое издательство. – 1940. – Т.3 – 563 с. – Режим доступа до ресурсу: http://militera.lib.ru/memo/german/bismarck_o01/index.html.
4. Бюлов Б. Внешняя политика Германии / Перевод, под ред. и с предисл. П. Бицилли. / Б. Бюлов. – Одесса: А. А. Ивасенко, 1915. – 87 с.
5. Бюлов Б. Воспоминания / Перевод с немецкого; под ред. и с предисловием В. М. Хвостова. [Электронный ресурс] / Б. Бюлов. – Москва-Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. – 564 с. – Режим доступа до ресурсу: http://militera.lib.ru/memo/german/bulow_b01/index.html
6. Бюлов Б. Державная Германия. Обзор политических и государственных стремлений Германии за последнее десятилетие / Б. Бюлов. – Петроград-Москва: Освобождение, 1915. – 240 с.
7. Вильгельм II. Мемуары. События и люди. 1878-1918 / Перевод Д. Триуса. [Электронный ресурс] / Вильгельм II. – Москва-Петербург: Издательство Л.

- Д. Френкель, 1923. – 178 с. – Режим доступа до ресурсу: <http://militera.lib.ru/memo/german/wilhelm2/index.html>
8. Вільсон В. Перша інавгураційна промова, 4 березня 1913 р. // Інавгураційні промови Президентів США; пер. с англ. В.К. Горбатька. – Харків: Фоліо, 2009. - С. 198-202.
  9. Гаррісон Б. Інавгураційна промова, 4 березня 1889 р. // Інавгураційні промови Президентів США / Пер. с англ. В.К. Горбатька; Худож.-оформлювач Б.П. Бублик. – Харків: Фоліо, 2009. – С. 157-166.
  10. Гогенлоэ Х. Мемуары кн. Гогенлоэ / Х. Гогенлоэ; пер. с нем. Г. Вильям; под ред. В. Фриче. / Гогенлоэ. – Москва: Типография "Русский труд", 1907. – 251 с.
  11. Заключительный акт Берлинской «Африканской» конференции [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://istmat.info/node/27251>.
  12. Инаугурационные речи президентов США от Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша (1789-2001 гг.) с историческим комментарием / Общ. ред. Э.А. Иваняна – Москва: Стратегия, 2001. – 528 с.
  13. История внешней политики и дипломатии США. 1867-1918. – М.: Наука, 1997. – 384 с.
  14. История Германии : учебное пособие : в 3 тт. / Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова.. – Москва: КДУ, 2008. – (Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века [Электронный ресурс] / А. М. Бетмакаев, Т. А. Бяликова, Ю. В. Галактионов, [и др.]; отв. ред. Ю. В. Галактионов, сост. науч.-справ, аппарата А. А. Мить). – 672 с. – Режим доступа до ресурсу: http://militera.lib.ru/common/h_germany/index.html
  15. История дипломатии. Дипломатия в Новое время: в 4 т. Т. 2 / Под ред. А.А. Громько, И.Н. Земсков, В.А. Зорин, В.С. Семенов, С.Д. Сказкин, В.М. Хвостов. – М.: Государ. изд-тво полит. лит., 1963. – 820 с.

16. История дипломатии. Том 2. Дипломатия в Новое время (1872-1919 гг.) \\ Под редакцией академика Потёмкина В.П – Москва-Ленинград: Государственное издательство политической литературы, 1945. – 424 с.
17. История США. Хрестоматия / Сост. Э.А. Иванян. – М.: Дрофа, 2005. – 399 с.
18. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер; Пер. с англ. В.В. Львова / Послесл. Г.А. Арбатова. – М., Ладомир, 1997. – 848 с.
19. Лангли Л.Д. Борьба за американское средиземноморье: соперничество между США и Европейскими странами в Карибском бассейне 1776-1904 гг. // История внешней политики дипломатии США (1776-1917). – М., 1986. – 264 с.
20. Новая история в документах и материалах [Электронный ресурс]. – 1935. – Режим доступа до ресурсу: http://www.illuminats.ru/component/content/article/33-2009-10-23-22-04-01/7615-----20--1862#_edn1.
21. Хрестоматия по истории Нового времени стран Европы и Америки. В 2 кн. Сост. Кузнецов Д.В. [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: https://libren.org/d/hist_vm/hist111.htm.
22. Юровская Е. Е. Практикум по Новой истории 1870-1917 / Е. Е. Юровская. – Москва: Высшая школа, 1979. – 357 с.

23. II. ЛІТЕРАТУРА

24. Американська експансія в країнах Латинської Америки як фактор становлення міжамериканської системи відносин (кінець XIX – початок XX ст.) / А.М. Бойченко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2012. – № 3. – С. 9-14. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/86838>
25. Амплеева А. А. Германия на пути к единству / А. А. Амплеева. // Политика. – 2001. – №4. – С. 136–147.
26. Астахов Е.М. Геополитические перспективы Латинокарибской Америки Е.М. Астахов // Латинская Америка. – 2015. – № 9. – С. 4-7.

27. Бобильова С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року: навч. посібник. / С. Й. Бобильова. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2004. – 528 с.
28. Бойченко А.М. Американська експансія в країнах латинської Америки як фактор становлення міжамериканської системи відносин (кінець XIX – початок XX ст.) / А.М. Бойченко // Наука. Релігія. Суспільство: науковий журнал / Ін-т проблем штуч. інтелекту, Голов. упр. взаємодії з громадськістю та у справах національностей і релігій. – Донецьк. – 2012. – № 3 (51). – С. 9-14. 20.
29. Внешняя политика США в конце XIX — начале XX века [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://doklad-referat.ru/%D0%92%D0%BD%D0%B5%D1%88%D0%BD%D1%8F%D1%8F_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D1%81%D1%88%D0%B0_%D0%B2_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5_xix_%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D0%B5_xx_%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0.
30. Внешняя политика США в начале XX века [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://ozlib.com/1011863/sotsium/vneshnyaya_politika_nachale_veka.
31. Всесвітня історія : Навчальний посібник / Б. М. Гончар, М. Ю. Козицький, В. М. Мордвінцев, А. Г. Слюсаренко. – Київ: Знання, 2002. – 565 с. – Режим доступу до ресурсу: <https://buklib.net/books/32094/>
32. Гальский Д. Великие авантюры: История создания Суэцкого и Панамского каналов / Д. Гальский. – М.: Прогресс, 1990. – 440 с.
33. Гончаренко Л. Л. Отто фон Бісмарк та перехід Німеччини до політики колоніальних захоплень, 1882–1884 рр. [Електронний ресурс] / Л. Л. Гончаренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://old.istznu.org/page/issues/38/54.pdf>.

34. Донской Г.К. Борьба за Латинскую Америку / Г.К. Донской. – М.: Наука, 1987. – 317 с.
35. Ермакович Л.М. Политическая борьба в Венесуэле в конце XIX начале XX века / Л.М. Ермакович. – М.: Наука, 1989. – 156 с.
36. Жуковский В.А. Панамский канал, его история и сооружение / В.А. Жуковский. – Одесса, 1913. – 30 с.
37. Заболотна Л. Л. Внесок Німецької наукової думки 40-80 рр. XIX ст. у формування колоніальної політики Німеччини [Електронний ресурс] / Л. Л. Заболотна // сумська старовина. № №XXVI-XXVII. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <https://starovyna.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/01/%D0%97%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%B0.pdf>.
38. Заславская М. Д. История экономики: учебное пособие для бакалавров / М. Д. Заславская. – Москва: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2013. – 296 с.
39. Зашук И. И. Германские колонии. Значение их в экономическом, политическом и военном отношениях. / И. И. Зашук. – С.-Петербург: Типогр. Г. Скачкова, 1908. – 43 с.
40. Золов А.В. США: борьба за мировое лидерство (К истории американской внешней политики. XX век) / А.В. Золов: Учебное пособие: В 2 ч. – Ч. 1 – Калининград, 2000. – 100 с.
41. Иванов А.И. Рождение американского империализма и политика европейских держав (1898-1904 гг.) / А.И. Иванов // Европейская политика США в конце XIX – начале XX в. – Л., 1989. – С. 61-72.
42. Иванян Э.А. История США / Э.А. Иванян. – М.: Дрофа, 2004. – 576 с.
43. Ильина Н.Г. США и строительство Панамского канала / Н.Г. Ильина // Социально-экономические процессы в Латинской Америке в новое и новейшее время. – М.: Наука, 1988. – С. 100-126.

- 44.Иодчик Б. Г. Решения Берлинской конференции 1884–1885 гг. по колонизации Африки [Электронный ресурс] / Б. Г. Иодчик – Режим доступа до ресурсу: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/192733/1/44-48.pdf>.
- 45.История Латинской Америки. – Т. 2: 70-е годы XIX века – 1918 год. / редкол.: Ларин Е.А. (отв. Ред.) и др.; РАН. Ин-т всеобщ. Истории. – М.: Наука, 1993. – 512 с.
- 46.История профсоюзного движения в США [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://bganiev.livejournal.com/28464.html>.
- 47.История США. В 4-х томах. Том 1 (1607-1877) – Москва: Наука, 1983. – 688 с.
- 48.История США. В 4-х томах. Том 2 (1877-1918) – Москва: Наука, 1985. – 598 с.
- 49.Історія грошей та банківства Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й. та ін. Історія грошей і банківництва: Підручник / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. – К.: Атіка, 2004. – 340 с.
- 50.Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; [Бандурка О. М., Швець Д. В., Бурдін М. Ю., Головка О. М., та ін.; вступ. слово О. М. Бандурки]. Харків: Майдан, 2020. 618 с. – Режим доступу до ресурсу: <https://core.ac.uk/download/pdf/344346655.pdf>
- 51.Каутский К. Торговые договоры и торговая политика : пер. с нем. под ред. А.С. Залшупина / К. Каутский. – С.-Петербург: "В.С. Балашев и К", 1904. – 75 с.
- 52.Князев С. «Политика большой дубинки»: как с помощью Доктрины Монро США обосновали своё право на вторжение в суверенные государства [Электронный ресурс] / Святослав Князев – Режим доступа до ресурсу: <https://russian.rt.com/science/article/694103-istoriya-ruzvelt-doktrina-monro>.

53. Корсун А. Зовнішня політика США на початку ХХ ст [Електронний ресурс] / Анатолій Корсун – Режим доступу до ресурсу: <https://sites.google.com/site/korsunanatolij/stvorena-ssa---osvoenna-kontinentu-amerikancami/zovnisna-politika-ssa-napocatku-hh-st>.
54. Костюк Д. А. Зовнішня політика та таємна дипломатія Отто фон Бісмарка після утворення Німецької імперії [Електронний ресурс] / Д. А. Костюк // Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник» – Режим доступу до ресурсу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kostiuk_Dmytro/Zovnishnia_polityka_ta_taiemna_dyplomatiiia_Otto_fon_Bismarka_pislia_utvorennia_Nimetskoj_imperii.pdf?.
55. Косяк С. М. 1. Колоніальна політика Німеччини другої половини ХІХ століття: аналіз джерел [Електронний ресурс] / С. М. Косяк // Гуманітарний вісник. Число 29. Вип. 13. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/1971/1/6.pdf>.
56. Косяк С. М. Діяльність перших німецьких колоніальних товариств і союзів кінця 70 – середини 80-х рр. ХІХ ст. [Електронний ресурс] / С. М. Косяк // Гуманітарний вісник ЧДТУ. Серія: Історичні науки. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/1935>.
57. Кубышкин А.И. Англо-американское соперничество в Центральной Америке в ХІХ начале ХХ века / А.И. Кубышкин. – Саратов: Изд-во Саратов. унта, 1994. – 240 с.
58. Кузнецов Д.В. Использование военной силы во внешней политике США: учебное пособие / Д.В. Кузнецов. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2010. – 430 с.
59. Кузьминов Я. И. Развитие империализма в Германии в конце ХІХ – начале ХХ в. / Полянский Ф.Я., Жамин В.А. Экономическая история капиталистических стран / Я. И. Кузьминов. // Московский университет. – 1986. – С. 182–191.

60. Кузьминов Я.И. Развитие монополистического капитализма в США в конце XIX – начале XX в. / Полянский Ф.Я., Жамин В.А. Экономическая история капиталистических стран. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. С. 170-182. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.hse.ru/data/2009/10/13/1228142113/usa.pdf>
61. Лан В.И. США: от испано-американской до первой мировой войны / В.И. Лан. – М.: Наука, 1975. – 367 с.
62. Латино-Карибская Америка в контексте глобального кризиса / Под ред. В.М. Давдова. – М.: ИЛА РАН, 2012. – 258 с.
63. Леви Г. Германские монополии / Г. Леви. – Москва: Соцэкгиз, 1936. – 197 с.
64. Леонов Н.С. Омар Торрихос: «Я не хочу войти в историю, я хочу войти в зону канала» / Н.С. Леонов. – М.: Междунар. отношения, 1990. – 240 с.
65. Лихтенбержэ А. Современная Германия [Электронный ресурс] / А. Лихтенбержэ // Москва : Издание М. и С. Сабашниковых. – 1914. – Режим доступа до ресурсу: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/18413>.
66. Личко С. О. Німецький колоніальний рух у 1894-1904 рр. та його вплив на колоніальну політику Вільгельма II [Електронний ресурс] / С. О. Личко // Сумський історико-архівний журнал. №XVI-XVII.. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://oaji.net/articles/2014/667-1395730349.pdf>
67. Лобок Д. В. Профессиональные союзы [Электронный ресурс] / Д. В. Лобок – Режим доступа до ресурсу: https://bigenc.ru/domestic_history/text/3169847.
68. Лукач І.Б. Проблема Панамського каналу та доктрина Монро в дипломатії США початку XX ст. / І.Б. Лукач // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2013. – Вип. 20(1). – С. 161-166.
69. Львова Э. С. К истории колониального раздела Африки / Э. С. Львова. // Под небом Африки моей. История, языки, культура народов Африки. – 2015. – №7. – С. 18–24.
70. Мартынов Б.Ф. История международных отношений стран Латинской Америки (XX – XXI вв.). – М.: Навона, 2008. – 423 с.

71. Медина М. Соединенные Штаты и Латинская Америка. XIX век: История Экспансии США / М. Медина. – М.: Прогресс, 1974. – 360 с.
72. Миньяр-Белоручев К.В. Территориальная экспансия и развитие США в XIX веке / К.В. Миньяр-Белоручев // Вестник Челябинского государственного университета, 2009. – № 41 (179). – История. – Вып. 38. – С. 123-132.
73. Міжнародні відносини та світова політика / Під ред. В.А. Манжолі, кер. авт. кол. В.Ю. Крушинський. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 863 с.
74. Мюнклер, Г. Империи. Логика господства над миром: от Древнего Рима до США / Пер. с нем. Л. В. Ланника под ред. Т. А. Граблевской; коммент. и вступ, ст. Л. В. Ланника / Г. Мюнклер. – М.: Кучково поле, 2015. – 400 с.
75. Невинс А. История США. От английской колонии до мировой державы / А. Невинс, Г. Коммаджер. – Нью Йорк: Телекс, 1991. – 440 с.
76. Новаковский, С.И. Панамский канал и его мировое значение. / С.И. Новаковский; С предисл. проф. М.В. Довнар-Запольского. – К.: Тип. И.И. Чоколова, 1914. – 590 с.
77. Норден Д. Итоги XIX века. / Перевод с немецкого Эл. Зауер / Д. Норден. – С.-Петербург: Издание Ф. Павленкова, 1898. – 136 с.
78. Осадчук І. Політичний режим у Німецькій імперії (1871–1890): модель змагального авторитаризму? [Електронний ресурс] / І. Осадчук // *Evropský politický a právní diskurz*. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-1/22.pdf>.
79. Питльована Л.Ю. США у воєнних конфліктах зламу XIX – XX ст. в оцінках американської історіографії / Л.Ю. Питльована // Вісник нац. університету «Львівська політехніка», 2013.: Держава та армія. – С. 199-205.
80. Попенко Н. Колоніальна політика Німецької імперії в Китаї та Океанії в ост. третині XIX - поч. XX ст. / Наталія Попенко. // Європейські історичні студії. – 2019. – №13. – С. 157–182.

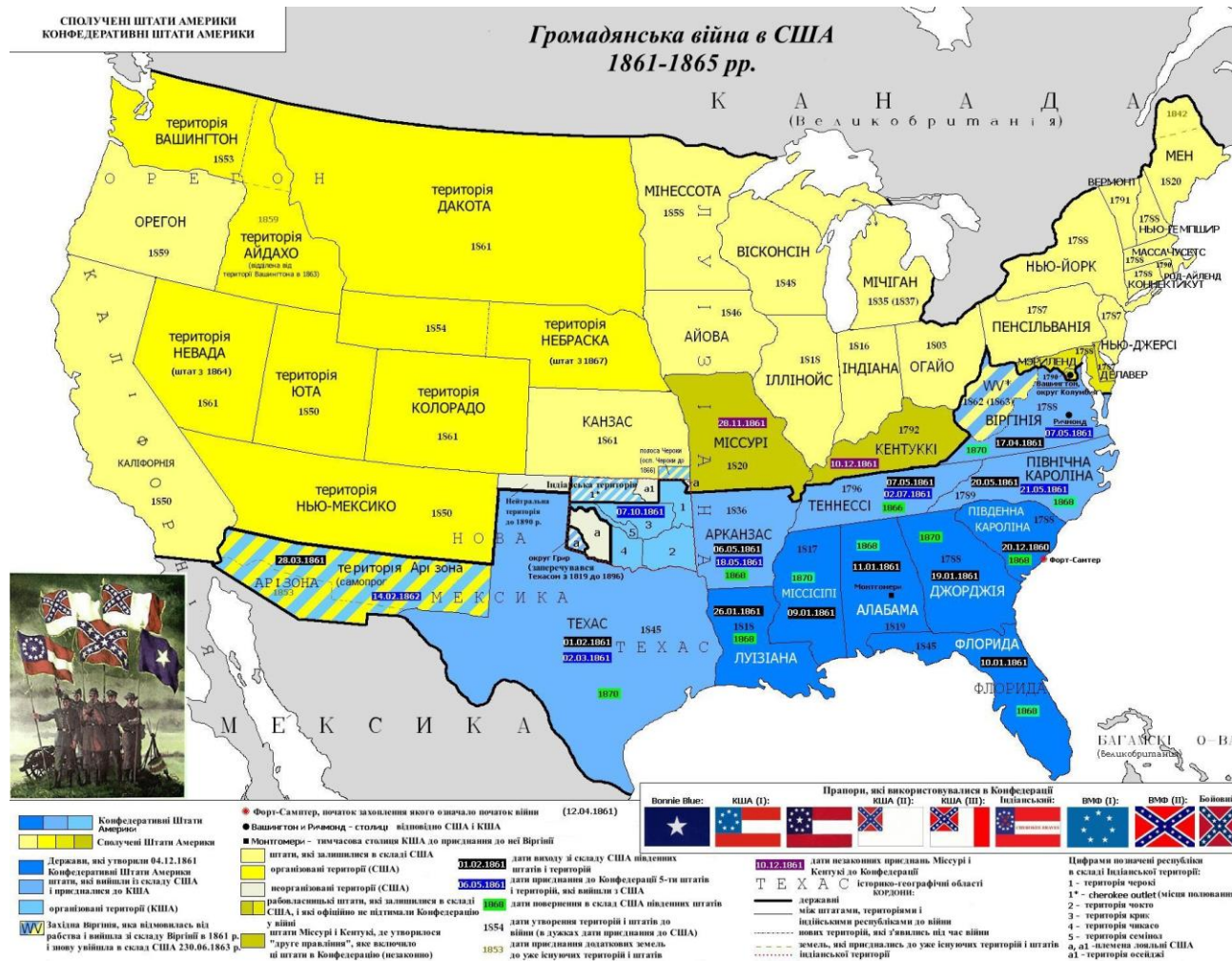
81. Профсоюзы [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/f32e1cd3-7f4a-36d8-50be-06363bdd823a/1010983A.htm>.
82. Рабочее движение в США в XIX веке [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://history-doc.ru/zarubezhnaya-istoriya/raboochee-dvizhenie-v-ssha-v-xix-veke/>.
83. Рабочее движение: от Первоя до кризиса [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.gazeta.ru/social/2017/04/28/10648409.shtml>. - Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29534
84. Соединенные Штаты Америки в конце XIX - начале XX в. [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.istmira.com/vsemirnaya-istoriya-v-3-ch-ch-2-xix-v-oktyabr-v84-/3896-soedinennye-shtaty-ameriki-v-konce-xix-nachale-xx-v.html>.
85. Страны Европы и США в начале XX века [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://knowhistory.ru/history/xx-xxi/strany-evropy-i-ssha-v-nachale-xx-veka>.
86. Строганов А.И. Латинская Америка в XX веке: пособие для вузов. – М.: Дрофа, 2008. – С. 432.
87. Строганов А.И. Латинская Америка. Страницы истории XX века. – М.: Едиториал УКСС, 2004. – 168 с.
88. Супоницкая И. М. Особенности социально-экономического развития США конца XIX в. [Электронный ресурс] / И. М. Супоницкая – Режим доступа до ресурсу: <https://america-xix.ru/library/suponitskaia-usa-end-xix-century/>.
89. США в начале 20 века: политика, экономика и общество [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://autogear.ru/article/273/923/ssha-v-nachale-veka-politika-ekonomika-i-obschestvo/>.

90. Тарасов К.С. Тайная война США против Латинской Америки. (Сер. Империализм: события, факты, документы) / К.С. Тарасов, В.В. Зубенко. – М.: Международные отношения, 1987. – 216 с.
91. Тимошина Т. М. Экономическая история зарубежных стран: Учебное пособие / под ред. проф. М.Н. Чепурина. – 10-е изд., перераб. и доп. / Т. М. Тимошина. – Москва: Юстицинформ, 2016. – 506 с.
92. Троян С. Колоніальна політика кайзерівської Німеччини щодо Китаю наприкінці 1890-х років / С. Троян // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: : Історія, міжнародні відносини. – 2013. – №11. – С. 138–142. – Режим доступу до ресурсу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Troian_Serhii/Kolonialna_polityka_kaizerivskoi_Ni_mechchyny_schodo_Kytaiu_naprykintsi_1890_kh_rokiv.pdf?PHPSESSID=gim8v0g04c0dkips0450ai69g5
93. Троян С. Німецьке колоніальне лоббі і політика Отто фон Бісмарка [Електронний ресурс] / Сергій Троян // Уманська старовина № 4. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://usj.udpu.edu.ua/article/view/130413>.
94. Троян С.С., Троян П.С. Отто фон Бісмарк і колоніальне питання в Німеччині (1840 – 1890 рр.). Монографія / С.С.Троян, П.С.Троян. – Рівне: РІС КСУ, 2011. – 224 с. (Серія: Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії).
95. Уткин А. И. Теодор Рузвельт / А. И. Уткин. – Москва: ЭКСМО, 2003. – 542 с. – (История США в лицах).
96. Уткин А.И. Теодор Рузвельт: Политический портрет / А.И. Уткин. – Свердловск: Изд-во Урал, ун-та, 1989. – 192 с.
97. Хачатуров К.А. Идеологическая экспансия США в Латинской Америке / К.А. Хачатуров. – М.: Из-во МИД, 1986. – 180 с.
98. Хачатуров К.А. Латинская Америка – США: революция и контрреволюция / К.А. Хачатуров. – М.: Наука, 1990. – 319 с.

99. Хвостов В. М. Новая История часть II (1870-1917) [Электронный ресурс] / В. М. Хвостов – Режим доступа до ресурсу: <https://hist-world.com/novaya-istoriya-chast-ii-1870-1917-khvastov.html>.
100. Шлезингер-младший А. М. Циклы американской истории / Пер. с англ. Закл. ст. Терехова В. И. - М.: «Прогресс», 1992. - 688 с.
101. Шнипко О. С. Економічна влада США: історія та сучасність [Електронний ресурс] / О. С. Шнипко // Інвестиції: практика та досвід № 15/2011. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2011/8.pdf.
102. Экономическое развитие США в конце 19 начале 20 века [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://hist-world.com/novaya-istoriya-chast-ii-1870-1917-khvastov/524-ekonomicheskoe-razvitiie-ssha-v-kontse-19-nachale-20-veka.html>.
103. Яковюк, І. В. Германський імперський федералізм і його вплив на європейський інтеграційний процес [Текст] / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / Національна академія правових наук України, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування . – Х.: Право, 2011. – Вип. 21. - Вип. 21. – С. 104-118. – Режим доступа до ресурсу: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3180/1/Jakovyk_104.pdf
104. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1893. – Washington: United States Government Printing Office, 1893. – 629 p.
105. Cleveland G. First Annual Message [Электронный ресурс] / Grover Cleveland – Режим доступа до ресурсу: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/december-4-1893-first-annual-message-second-term>.
106. Congressional Record. – Washington: Government Printing Office, 1905. – Vol. 49. – Pt. I
107. Democratic Party Platform of 1892. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29585

108. Doenecke, J. D. *The Presidencies of James A. Garfield & Chester A. Arthur* /J. D. Doenecke. – Lawrence: Regents Press of Kansas, 1981. – 229 p.
109. *Economics and world power: an assessment of American diplomacy since 1789* / by W.H. Becker, S.F. Wells. – New York: Columbia University Press, 1984.-474 p.
110. Letter of Mr. Blaine to Mr. Comly, December 1, 1881 // // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 5, 1881. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1882. – P. 635-639
111. Letter of Mr. Blaine to Mr. Comly, November 19, 1881 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 5, 1881. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1882. – P. 633-635
112. *Men for the Navy* // Daily tobacco leaf-chronicle. (Clarksville, Tenn.). – February 7, 1891. – P. 1.
113. *Reciprocity Convention, 1884* // Treaties, Conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers, 1776-1909: In 2 vol. – Washington: Government Printing Office, 1910. – Vol. 1. – P. 919-920

ДОДАТКИ

Об'єднання території США

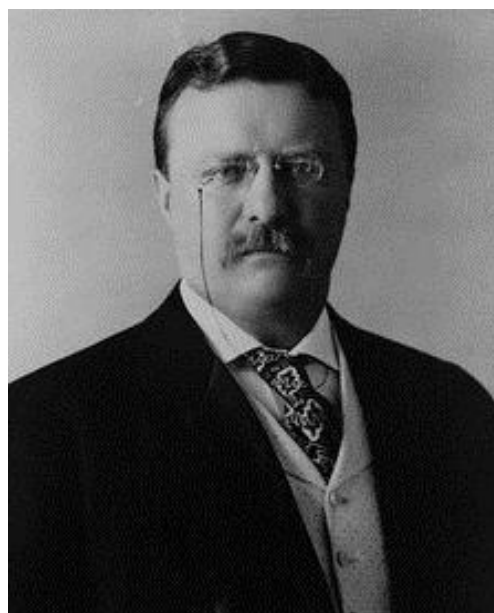
Джерело: File:Union vs Confederation.png [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Union_vs_Confederation.png.

Вільям Маккінлі

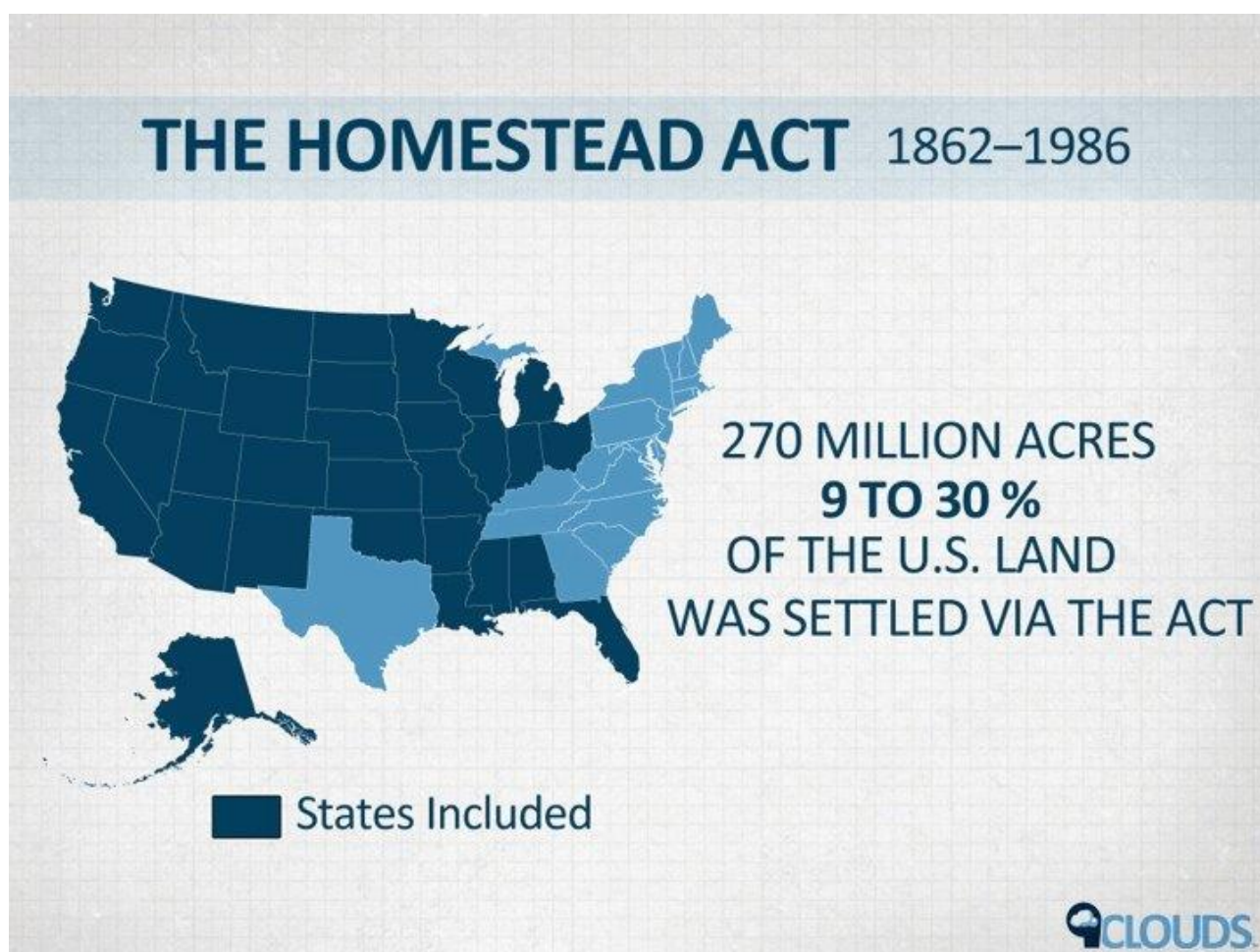
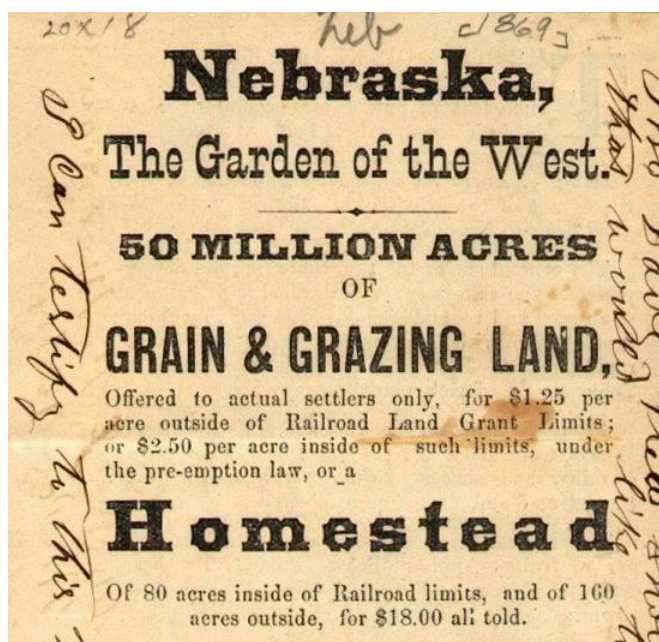
Уільям Тафт

Теодор Рузвельт

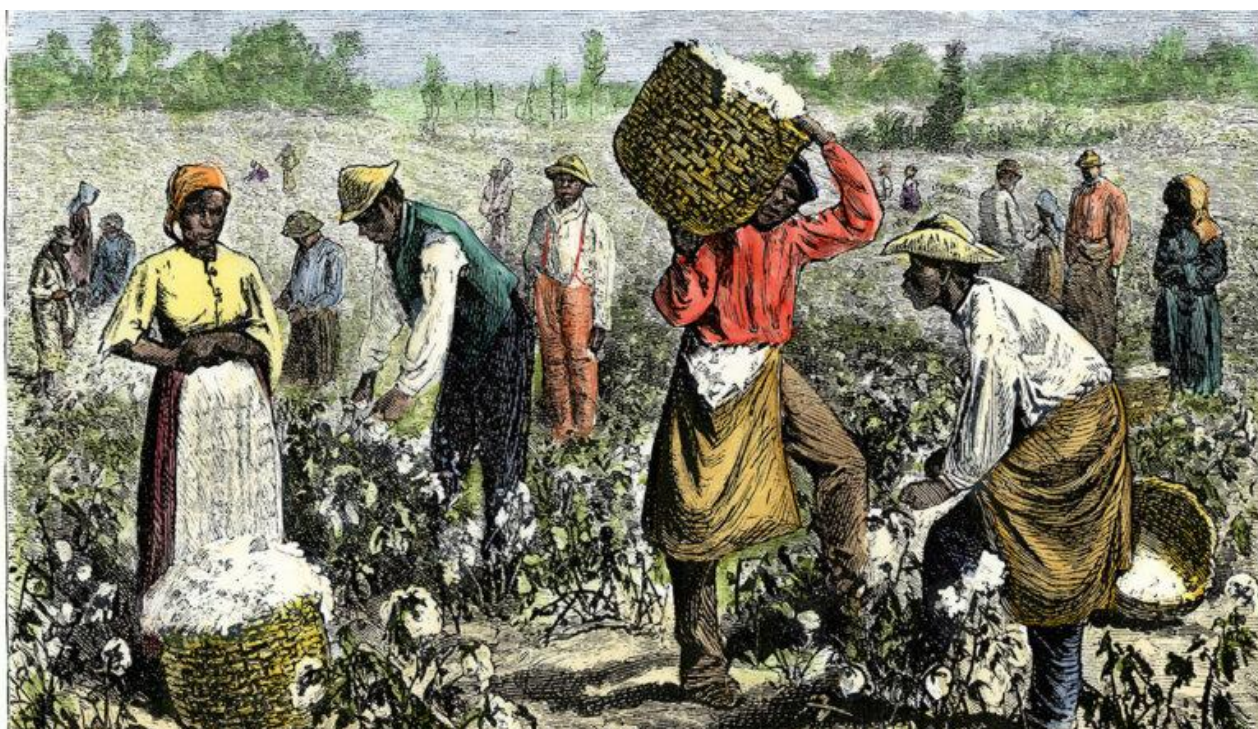
Джерела:

1. Уильям Мак-Кинли [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.calend.ru/persons/1289/>.
2. William Howard Taft, 27th President of the United States. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://historical.ha.com/common/view_item.php?Sale_No=6039&Lot_No=35267&src=pr.
3. Теодор Рузвельт [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://usa-info.com.ua/presidents/26_roosevelt.html

Джерело: Історія [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
<https://www.facebook.com/history2014ukraine/posts/1808363462576578/>.

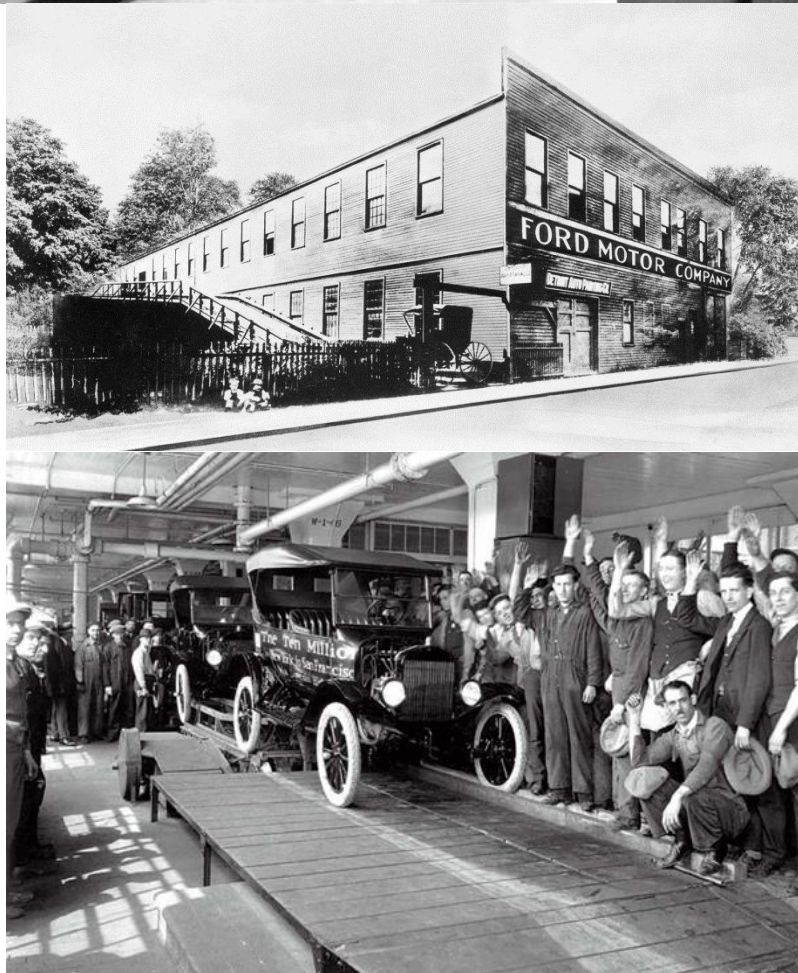
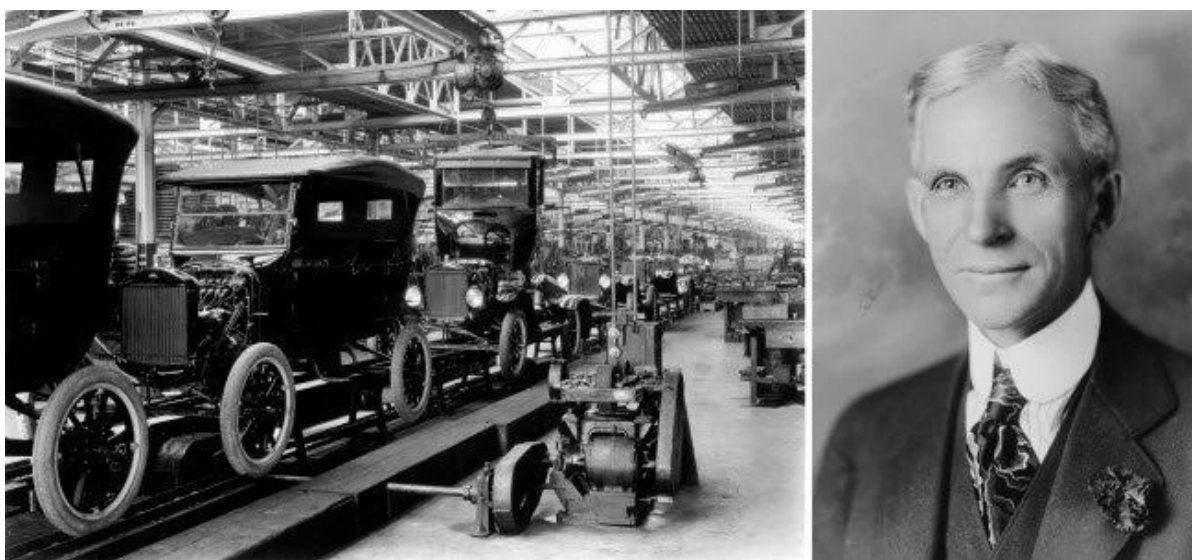

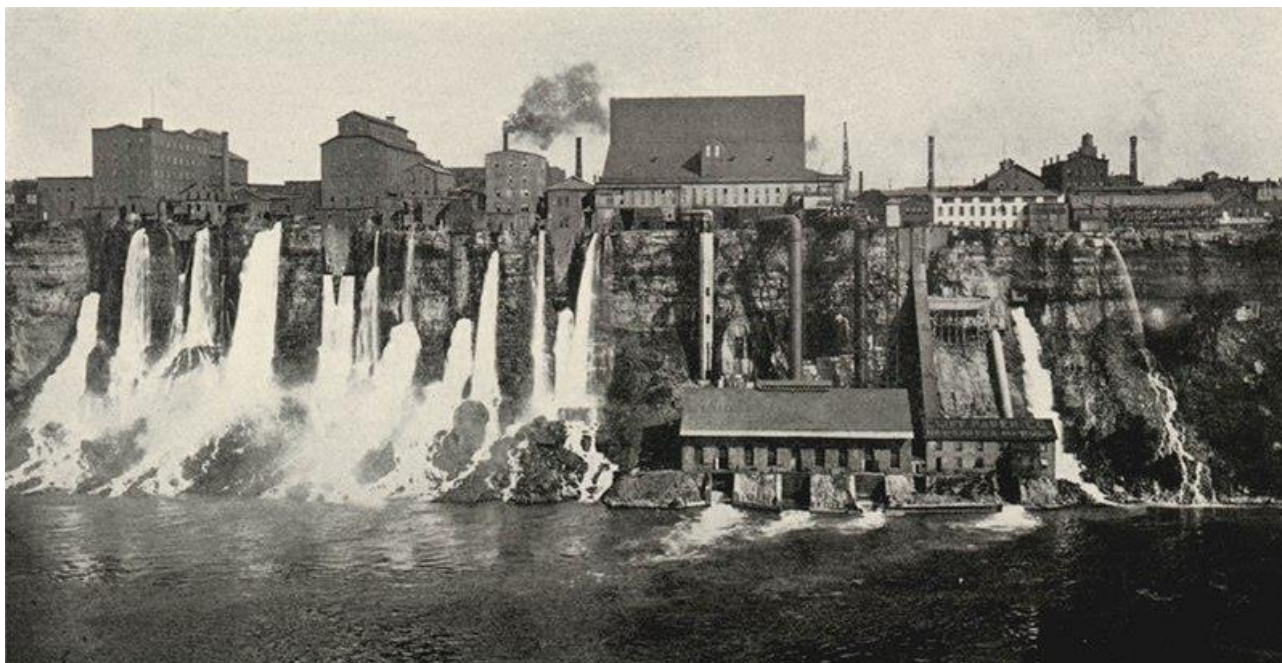
Кроперство в США.

Джерело: История чернокожих в США: от рабства до наших дней [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://profile.ru/abroad/istoriya-chernokozhix-v-ssha-ot-rabstva-do-nashix-dnej-364905/>.

ДОДАТОК Д

Генрі Форд та його автозавод

Джерело: Генрі Форд. История его компании [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://innotechnews.com/corporations-news/1142-genri-ford-istoriya-ego-kompanii>.

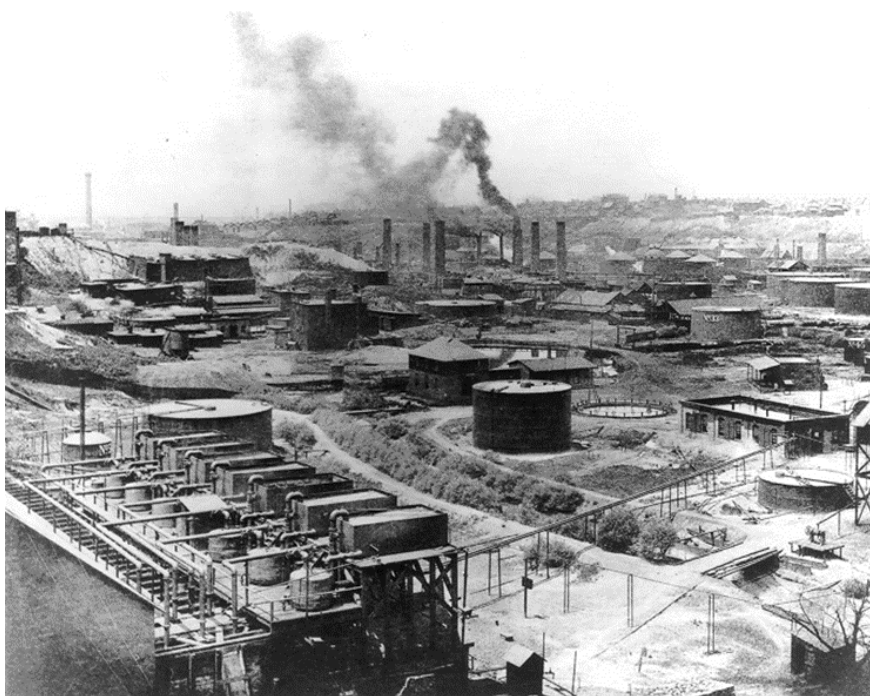
Перша ГЕС на р. Ніагара

Джерело: Ніагарська краса: гучно, небезпечно, захопливо [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://format21.org/2017/07/26/niagarska-krasa-guchno-nebezpechno-za/>.

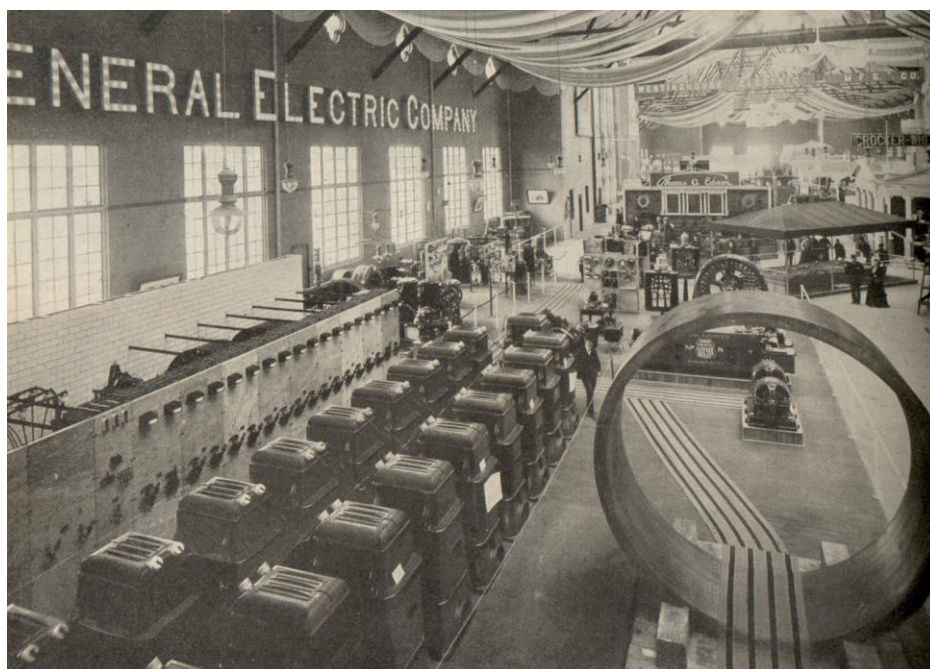
Будівництво першої трансконтинентальної залізниці в США

Джерело: Залізниці США: історія і опис [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://tostpost.com/uk/b-znes/3213-zal-znic-ssha-stor-ya-opis.html>.

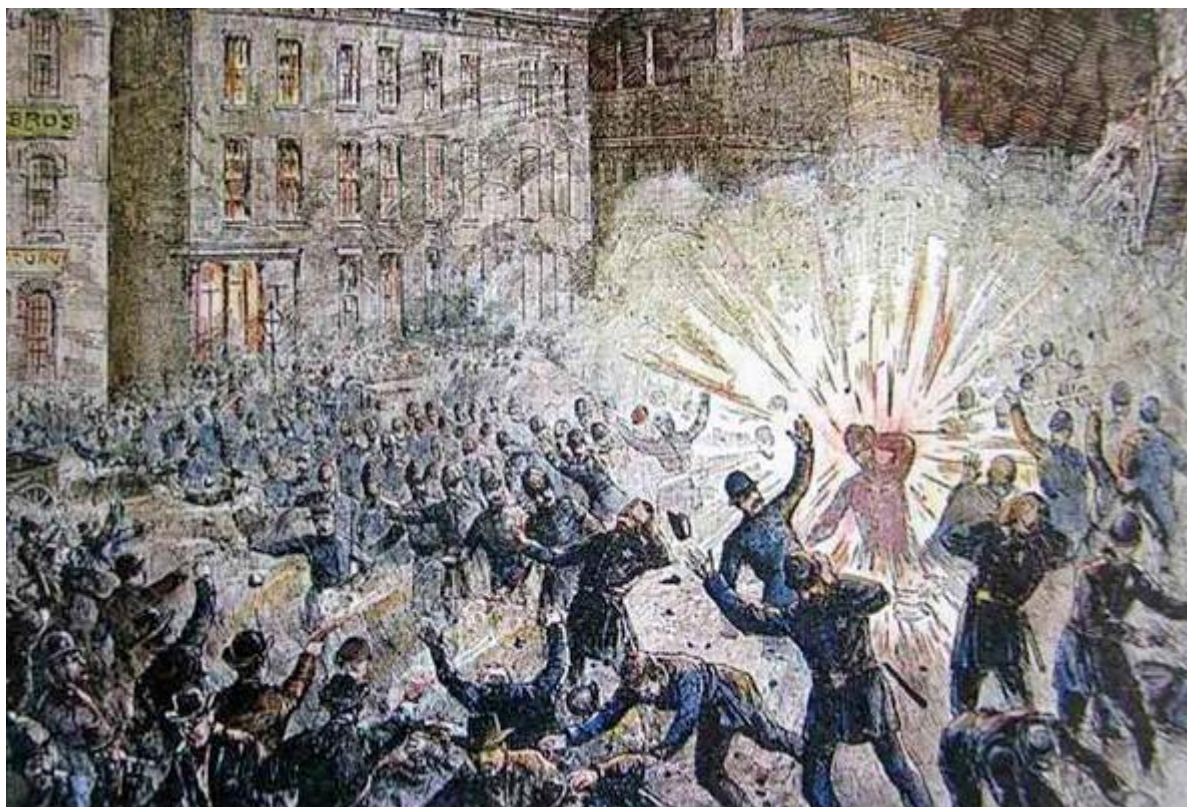
Нафтова компанія „Стандарт Ойл“

Джерело: Standard Oil Refinery No. 1 in Cleveland, Ohio [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://ech.cwru.edu/ech-cgi/article.pl?id=BA>.

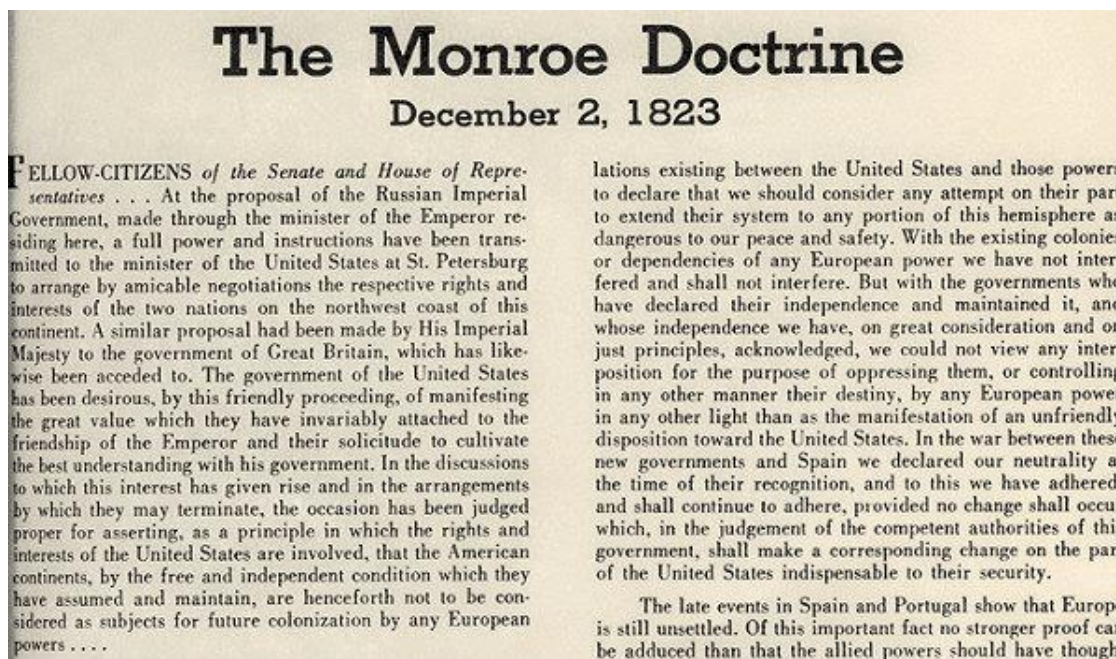
Фірма „Дженерал електрик компані“

Джерело: General Electric display, 1901 [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://playingintheworldgame.com/2013/08/04/general-electric-display-1901/>.

Страйк робітників в Чикаго (1886 р.)

Джерело: Сполучені Штати Америки в останній третині XIX — на початку XX століття [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://mozok.click/816-spoluchen-shtati-ameriki-v-ostanny-tretin-hh-na-rochatku-hh-stolttya.html>.

Доктрина Монро

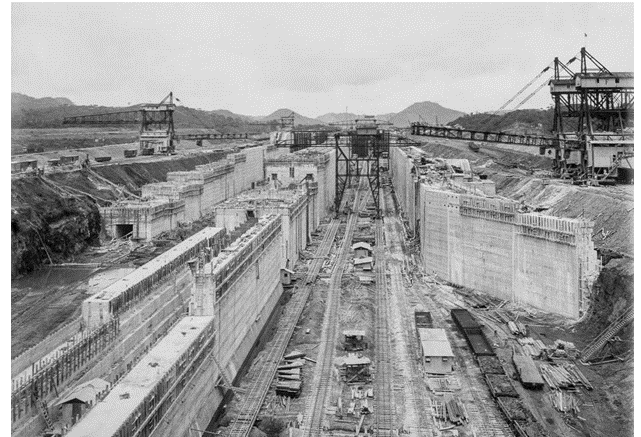
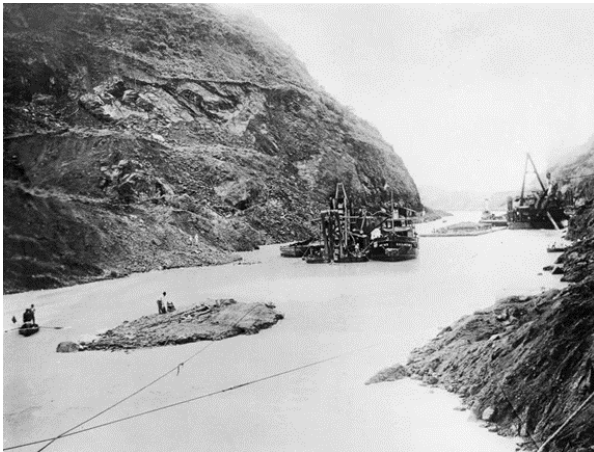
Джерело: Доктрина Монро. Початок протистояння Європи і США [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/10/51269/>.

Карикатура: „Політика великого кийка“

Джерело: Доктрина Монро: 2.0 [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://russiancouncil.ru/blogs/vladimir-goliney/doktrina-monro-20/>.

ДОДАТОК І

**Будівництво
Панамського каналу 1910 р.
10 листопада 1912 року.
Будівництво шлюзу Мірафлорес.**

8 серпня 1913 року. Будівництво шлюзу Гатун між Атлантичним океаном і озером Гатун.

Джерело: 1881-1914 роки будівництво Панамського каналу [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.legaltechnique.org/articles/istoriya/1881-1914-godi-stroitelstvo-panamskogo-kanala-bull-novosti-v-fotografiyah.html>.

Об'єднання Німецької імперії

Джерело: File:Deutsches Reich (1871-1918)-en.png [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Deutsches_Reich_\(1871-1918\)-en.png](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Deutsches_Reich_(1871-1918)-en.png).

ДОДАТОК К

Німецька марка

Німецький талер

Джерело: Німецька імперія (1871-1918) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.coinshome.net/>

ДОДАТОК Л

Імперський банк Німецької імперії

Джерело: Имперский банк Германской империи [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: http://fox-notes.ru/comment/erzalung_dr_1.htm.

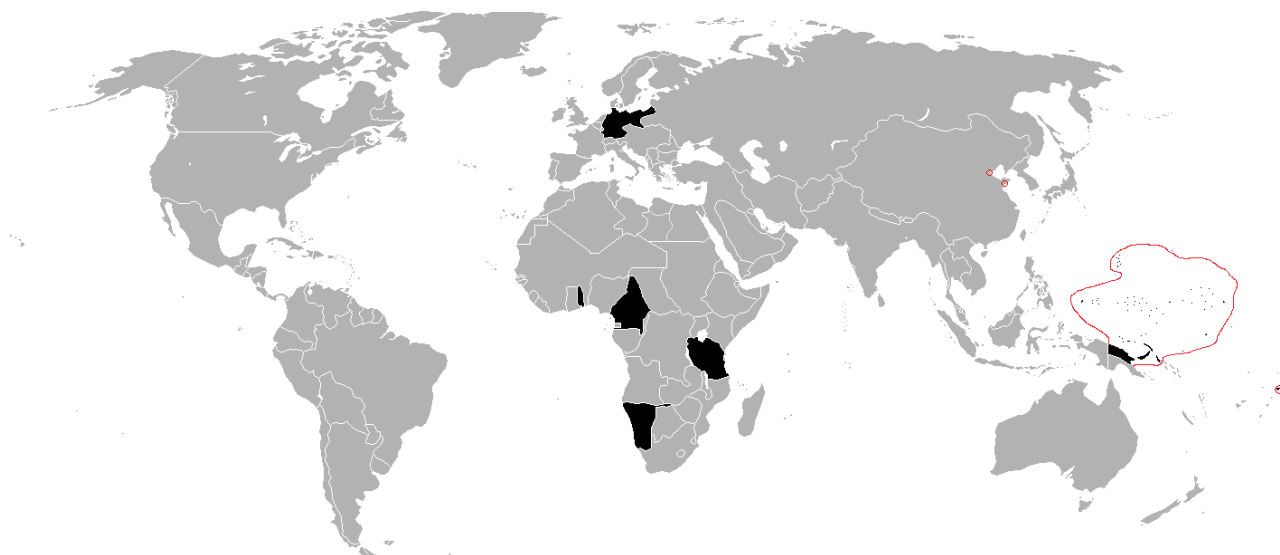
ДОДАТОК М

Завод Круппа

Джерело: Завод Круппа в Эссене [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://firstwar.info/photos/homefront/view.shtml?59>.

ДОДАТОК Н

Колонії Німецької імперії

Джерело: Німецька колоніальна імперія [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8c/German_colonial.PNG.